

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DİPLOMASİSİNİN MODERNLEŞMESİNDE TANZİMAT
DÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Yavuzhan ERDEM

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN**

ANKARA - 2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DİPLOMASİSİNİN MODERNLEŞMESİNDE TANZİMAT
DÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Yavuzhan ERDEM

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN**

ANKARA - 2010

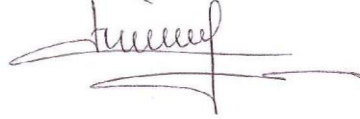
ONAY

Ahmet Yavuzhan ERDEM tarafından hazırlanan “Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi” başlıklı bu çalışma, 01/07/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN
Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr. Hasan ÜNAL
Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Haluk ÖZDEMİR
Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖNSÖZ

Türklerin tarih sahnesine çıktığı coğrafya olan Orta Asya'dan, Batı'ya doğru yolculuklarında zirve noktası hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Küçük bir uç beyliğinden üç kıtada hüküm süren büyük bir imparatorluğa dönüşen bu devlet ve bu devletin idari yapısı, her dönemde tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin merakını celbetmiştir. 1299 yılından 1922 yılına kadar geçen 623 yıllık uzun süre, siyasi tarihçiler tarafından kuruluş, yükselme, duraklama ve çöküş olarak dört döneme ayrılmak suretiyle incelenmektedir. Bu dönemlerin her birisi, esasen kendi içinde de bölümlere ayrılmakta ve incelemeler son yıllarda giderek derinleşmektedir.

Şüphesiz, İmparatorluğun yaşamını sürdürdüğü coğrafya ele alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar uzun bir süre hayatını devam ettirmesi olağan bir durum olmasa gerektir. Varlığını devam ettirdiği coğrafya, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, ancak kendi içinden çıkan bir milletin bu coğrafyada kalıcı olarak hüküm sürmesine izin vermemiştir. Osmanlı coğrafyasının merkezi olan Anadolu'nun evveliyatında hüküm süren imparatorluklar ya batı kökenli ya da doğu kökenli başkentlere sahiptir. Anadolu, imparatorluklar tarafından, belirli sebeplerle sonradan fethedilen bir coğrafya olma özelliğine sahiptir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu merkezli bir imparatorluk olarak bir anlamda Anadolu'nun bu kaderinin de değişmesine neden olmuştur.

Ömrü 623 yıl süren devlet, belki de her imparatorluğun yaşadığı yazgıyı paylaşarak, nihayet 1922 yılında, büyük bir medeniyet ve kültür birikimini miras olarak bırakarak ortadan kalkmıştır. Osmanlı medeniyeti ve idaresi, belki de her dönemi ayrı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmeye ve yeniden okunmaya layıktır.

Yaşadığımız coğrafyaya ve komşu coğrafyalara bugünkü yabancılığımız, aslında büyük bir imparatorluğun çöküşünün ne kadar hazin olduğunun da bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü o denli

büyük ve uzun süren bir çöküştür ki, sanki o büyük medeniyet, yeryüzünde hiç var olmamış gibi ortadan kaldırılmış, o büyük medeniyetin coğrafyasında yaşayan insanlar da, sanki birbiriyle tarih boyunca hiç karşılaşmamış milletler gibi birbirine yabancılaştırılmıştır.

Osmanlı coğrafyasının ardından kurulan son Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, bu zor mirasın üzerine kurularak aslında belki de Türk milletinin tarih boyunca karşılaştığı en büyük güçlüğü yenmiştir. İşte bu nedenledir ki Türk milletinin Osmanlı'yı anlaması, bu büyük medeniyetin ortaya çıkışını ve sonra nelerin sonucunda böylesine büyük bir çöküş yaşadığını yakından bilmesi, mevcudiyetini ebedî kılmak için en önemli kaynak olacaktır.

Bu çalışma, bir devletin idârî yapılanmasında en büyük önemi haiz hususlardan birisi olan dış işlerinin ve bunun yürütülmesinin aracı olarak ifade edilebilecek olan diplomasi kurumunun Osmanlı İdârî yapılanması içindeki yeri ve gelişim sürecini ele alma amacını taşımaktadır. Pek tabii, 623 yıllık bir devletin diplomasi ve dış ilişkilerine ilişkin sürecin tamamının ve diplomasi yöntemlerinin mukayesesinin, mütevazı bir yüksek lisans tez çalışmasının sınırları içinde kalamayacağı malumdur. Bu husus, belki de söz konusu devletin her bir uluslararası anlaşması, muharebesi, fethi, yenilgisi ve benzeri uluslararası ilişkiler olayı özelinde incelenerek açıklanabilir. Bu çalışmaların da bir uluslararası ilişkiler yüksek lisans tezinden ziyade tarih alanında yapılacak doktora tezlerinin konusu olabileceği düşünülmektedir.

Bununla beraber, bu çalışmanın ortaya koyacağı neticeler, özellikle Osmanlı Modernleşmesinin en önemli kilometre taşı niteliğinde olan Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin değişen idari mantığı çerçevesinde dış ilişkilere ve diplomasiye yaklaşımında ortaya çıkan değişiklikler olması bakımından araştırmacılara katkı sağlayacaktır. Özellikle, modernleşme kavramı etrafında devletin idârî yapılanmasının, özellikle de diplomasinin yürütülmesi bakımından ne yönde değiştiği hususu bu çalışmanın temel konusu olmuştur.

Osmanlı idari tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda kullanılan temel kaynak, hiç şüphesiz Osmanlı arşivleridir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarla büyük bölümü tasnif edilen ve düzenlenen Osmanlı arşivleri, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Esasen siyasi tarihimize ilişkin çalışmalarda, arşiv belgelerinden istifade edilmesi beklenir. Bununla beraber, bu çalışma, yukarıda da ifade edildiği gibi bir tarih araştırması değil, Osmanlı diplomasisinin modernleşme sürecinde Tanzimat döneminde ortaya çıkan değişimleri, döneme ilişkin yapılan çalışmaları ve yayınları bu konu özelinde bir araya getirerek bütüncül bir çerçevede sunmayı amaçlayan bir yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu nedenle, arşivlerde yer alan belgelerin bu aşamada çalışma kapsamında ele alınmasının, çalışmanın bu amacına hâle getirerek, mecrasını bir siyasi tarih çalışmasına doğru kaydıracağı düşüncesiyle herhangi bir belge incelemesine yer verilmemiştir.

Bu tez çalışmasının, Osmanlı devlet idaresinin önemli bir yönü olan diplomasinin gelişim sürecini incelemek isteyen araştırmacılara kaynaklık edecek seviyede bir çalışma olabilmesi en büyük temennimizdir.

Son olarak, tez çalışmalarım süresince, desteği, ilgisi, her türlü yardım ve anlayışı için değerli Hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN'a; kıymetli bilgilerini benimle paylaşan ve çalışmalarımda bana yol gösteren aziz dostum Arif BAĞBAŞLIOĞLU'na; hayatımın her döneminde gösterdikleri fedakârlık, sabır ve anlayış için saygıdeğer annem Muallâ ERDEM, babam Hüseyin ERDEM, ablam Ayşegül Aslıhan HAMŞİOĞLU'na ve ağabeyim Mehmet Çağrı ERDEM'e; değerli fikirleriyle ve zengin kütüphanesiyle çalışmalarına katkıda bulunan Sayın Dr. Oğuz HAMŞİOĞLU'na; her zaman ve her koşulda yanımda olan sevgili eşim Ebrû ERDEM'e de teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ

1.1. KAVRAM OLARAK MODERNLEŞME.....	3
-------------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

DİPLOMASİ, GELİŞİMİ VE AVRUPA'DA DİPLOMASİ

2.1. DİPLOMASİ	7
2.2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DİPLOMASİ.....	13
2.2.1. Mısır ve Hititlerde Diplomasi	14
2.2.2. Eski Yunan'da Diplomasi	16
2.2.3. Roma ve Bizans'ta Diplomasi	17
2.2.4. İtalyan Şehir Devletlerinde Diplomasi	19
2.3. AVRUPA'DA DİPLOMASİ.....	21
2.3.1. Hristiyanlığın Diplomasi Anlayışına Etkisi Ve Türklerle İlişkiler	21
2.3.2. 15. yy. Başlatılan Sürekli Diplomasi Yönteminin Özellikleri.....	23
2.3.3. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da Sürekli Diplomasi Uygulaması....	25
2.3.4. Çok Taraflı Diplomasi.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANZİMATA GELİNEREN SÜREÇTE OSMANLI DİPLOMASİ ANLAYIŞI

3.1. YÜKSELME DÖNEMİNDE OSMANLI DİPLOMASİSİNİN BELİRLEYİCİ UNSURLARI.....	32
3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Elçileri Görevlendirme Sebepleri	32
3.1.2. Osmanlı Elçilerinin Seçimi.....	34

3.2. DURAKLAMA DÖNEMİ VE KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI DİPLOMASİSİNE ETKİLERİ	35
3.2.1. Duraklama Döneminde Osmanlı Devleti	35
3.2.2. Karlofça Antlaşması'na Giden Süreç	37
3.2.3. Karlofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasi Anlayışındaki Değişmeler	38
3.3. OSMANLI DEVLETİNİN DİPLOMASİ ANLAYIŞI.....	41
3.3.1. Genel	41
3.3.2. Avrupa ile İlk Diplomatik Münasebetler ve Osmanlı Devleti'nde Açılan Elçilikler.....	42
3.4. OSMANLI DİPLOMASİSİNDE KURUMSAL YAPI.....	45
3.4.1. Dîvan-ı Hümayûn ve Nişancı	47
3.4.2. Reisü'l-küttap (Reis Efendi).....	48
3.4.3. Divan-ı Hümayun Kalemleri	50
3.4.4. Hariciye Nezareti Dönemi ve “Yeni Diplomasi”	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE OSMANLI DİPLOMASİSİNE ETKİLERİ

4.1. TANZİMATA GELİLEN SÜREÇTE DIŞ POLİTİKA	60
4.1.1. Yunan İsyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması	61
4.1.2. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali	63
4.1.3. Mısır İsyanı ve Boğazlar Meselesi	63
4.2. TANZİMAT FERMANI VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI	66
4.2.1. Tanzimat Fermanı	66
4.2.2. Tanzimat Fermanı ve Osmanlı Dış Politikası	68
4.3. TANZİMAT SONRASINDA OSMANLI DIŞ POLİTİKASINI YÖNLENDİREN UNSURLAR.....	69
4.3.1. İmparatorluğun Varlığının Korunması	70
4.3.2. İslâmî Paradigmaya Yapılan Atfın Azalması	70
4.3.3. Avrupa Devleti Vurgusu	71
4.3.4. Milliyetçilik Akımlarına Karşı Hassasiyet	72

4.3.5. Antlaşmalara Bağlılık	73
4.3.6. İç İşlerine Müdahale Ettirmeme.....	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	79
ÖZET	88
ABSTRACT	89

GİRİŞ

Tarihte ilk diplomasi yöntemi, geçici ve tek yanlı *ad hoc* diplomasidir. *Ad hoc*, “amaca özel - niyete mahsus” anlamına gelen Latince kökenli bir kelimedir. Genellikle bir soruna yönelik, geçici bir çözümü anlatmak için kullanılır. Bununla bağlantılı olarak *ad hoc* diploması, devletlerarası ilişkilerde, belirli bir sorunu çözüme bağlamak veya tezlerini karşı tarafa aktarmak üzere bir heyet oluşturulması ve karşı devlete gönderilmesi, görevlendirilen o heyetin yalnızca müşahhas konuyu görüşmesi olarak tanımlanabilir.

Bu kapsamda, Osmanlı Devleti, sürekli elçiliklerin ilk kez açılmaya başlandığı 1793 tarihine kadar *ad hoc* diploması yöntemini benimsemiştir. Osmanlı Devletini temsil eden bir elçinin, kendisinden güçsüz olan devletlerin topraklarında sürekli olarak bulundurulması gereksiz görülmüştür. Nitekim Avrupa devletleri 15 ve 16’ncı yüzyıllardan itibaren sürekli diplomasıyı benimserken, Osmanlı Devleti 18’inci yüzyıl sonuna kadar *ad hoc* diplomaside ısrarcı olmuştur.

Bunun sonucu olarak, Avrupa devletleri, XV. yüzyıldan itibaren İstanbul’da daimî elçiler ve maslahatgüzarlar bulundurmasına rağmen Osmanlı devleti, ancak padişahın cülûsunu bildirmek, barış teklifinde bulunmak, padişahın bir mektubunu iletmek, barış yapmak, vergi istemek, tahta yeni çıkan bir kralı tebrik etmek gibi müşahhas görevlerle geçici elçiler göndermiştir.

Diğer taraftan, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde belirgin bir şekilde siyasi, idari, ekonomik, toplumsal ve askeri bakımdan duraklama başlamıştır¹. Bu duraklama, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatı etkilediği gibi, Osmanlı Devleti’nin diplomatik anlayışında da köklü

¹ Sezai Balcı, Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2008, 27(44), s. 78

değişiklikler meydana gelmesine sebep olmuştur. Başta Karlofça Antlaşmaları ile toprak kaybedilmesinin yarattığı etki, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere bakış açısını değiştirme zarureti doğurmuştur. Bu zaruret, diplomatik ilişki kurma yöntemlerinde de köklü değişikliklerin yapılmasını gerekli kılmıştır.

Şüphesiz, 1839 yılı, Osmanlı ve genel Türk tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. 1839 yılında Topkapı Sarayı'nın hemen alt tarafında yer alan Gülhane Parkı'nda dönemin Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, diğer adıyla Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin, gerek idari yapısında, gerekse toplumsal yapısında çok önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemi başlatmıştır.

Kısa bir araştırmada Osmanlı diplomasisinin bütün 19. Yüzyıl boyunca ve hatta yalnızca Tanzimat dönemindeki gelişimini incelemek imkânsızdır. Ancak, Osmanlı diplomasisinin genel anlamda özelliklerinin belirtilmesi ve tahlil edilmesi de emek vermeye değer bir noktadır². Bu çalışmada, Osmanlı Modernleşmesinin bir parçası olarak Osmanlı diplomasisinin modernleşmesi ve özellikle Tanzimat atmosferinde diplomatik ilişkilerde meydana gelen değişimler ele alınacaktır.

² Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", Çev. Hayrettin Pınar, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 208

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ

1.1. KAVRAM OLARAK MODERNLEŞME

İnsanlık tarihi boyunca toplumların sürekli bir değişim içinde oldukları ve özellikle Batı’da aydınlanmanın sonucu olarak, bu toplumsal değişim ve gelişmenin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Son derece karmaşık bir süreç olan toplumsal değişimin kaynağında “bilgi”nin artması yer almaktadır. Bu bilgi artışıyla birlikte, insanın kendi çevresini bütün karmaşıklığıyla anlayıp denetleme gücünün gelişmesi çağdaş zamanların değişme sürecinde çok yaşamsal bir rol oynar³.

Batı’da ortaya çıkan tarihi, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmeler, gelenekselden modernliğe doğru uzanan, ne zaman ve nerede biteceği bilinmeyen bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreç, Batı’dan başlayarak dünyanın diğer bölgelerine de yayılan ve insanlık tarihindeki en köklü dönüşümlere yol açan “yeniden yapılanma”, “modernleşme”, “çağdaşlaşma”, “sanayileşme” veya “laikleşme” olarak da adlandırılan bir toplumsal dönüşüm sürecidir⁴. Türkdogan’ın ifade ettiği gibi, batı toplumları, Orta Çağ boyunca Doğu kültürünü anlamaya, tanımaya ve kavramaya çalışmışlar, bunun için de planizasyon ve akılcılık yolunu izlemişlerdir.

Kilisenin öncülüğünde İslam’ın Batıdaki en yakın odak noktaları olan Endülüs, kuzey Afrika ve Osmanlı İmparatorluklarıyla geniş çapta bir çeviricilik kampanyası başlatmışlardır. Bu çeviricilik Batıda bilimsel araştırmanın ilk çözüm yollarını ortaya koyacaktır. Batı, Greko-Latin köklere inerek, İslam’dan aldıkları malzemeleri birleştirmiş, yeni sentezlere ulaşmıştır. Dinde reform, özgür insanın tabiatı araştırmayı hedeflemesinde rol

³ Oğuz Hamşioğlu, “Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihî Enstitüsü, Ankara, 2006, s.7

oynamıştır. Hepsinin üzerinde Rönesans ve Reformun sağladığı ortam insanı hareket merkezî hâline getirmiştir. Bu da dilde ve edebiyatta, estetikte millî benliklerin tanınması gerçeğini desteklemiştir. Millî devletler, hümanizma, “Rönesans” ve “Reform” ile başlatılan üçgenin içindedir. Milletleşme veya millet kimliğine kavuşma aynı zamanda Batının bütünleşmesine giden yolu açmıştır.

Modern bilimin doğuşu, demokrasinin ortaya çıkışı, insan hakları hepsi Batı’da gelişmiş bulunmaktadır⁵. Bu çerçevede baktığımızda, Doğu’dan etkilenmiş olmasına rağmen, Batı uygarlığının temelinde iki ilke vardır ki, bunlar: 1) Hristiyanlık, 2) Milletleşme sürecidir. Her ikisi de, Batının ilerlemesinde önemli katkılar sağlamıştır⁶.

Bir ülkenin siyasi, sosyal ve iktisadi açılarından, kendisinden daha modern olduğuna inandığı bir diğer topluma yetişmeye yahut onun gibi olmaya çalışması anlamına gelen modernleşme ve batılılaşma⁷, bir tanıma göre, esas itibariyle batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır⁸. Batı ve batılılaşma olgusu, dünden bugüne Türk düşünce ve yazın hayatında birbirinden oldukça farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu yaklaşımlardaki tek ortak noktanın bir devlet politikası haline gelen Batılılaşmanın toplum hayatında yerleşmiş değerlerden, geleneklerden ve yaşayış biçimlerinden uzaklaşmak şeklinde ele alındığı görülmektedir.

Bir diğer tanıma göre de modernleşme ya da çağdaşlaşma, din kurallarının ruhani bir kurul içerisinde ya da onun kanalı ile uygulanması

⁴ Hamşioğlu, **a.g.m.**, s.7

⁵ Orhan Türkdoğan, **Millî Kültür Modernleşme ve İslam**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s.92.’den akt. Hamşioğlu, **a.g.e.**, s.7

⁶ Türkdoğan, **a.g.e.**, s.108.’den akt. Hamşioğlu, **a.g.e.**, s.7

⁷ Yusuf Ziya Sümbüllü, Murat Kacıroğlu, “Kemal Tahir’de Doğu-Batı İkilemi ve Batılılaşma Düşüncesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2007, 9(1) s. 123

⁸ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Bilgi Yayınevi 2. Basım İstanbul, 1979, s. 247

karşısında, bazı kuralların değişmez geleneksel kurallar oldukları ölçüde dinsel kurallar olduğu sanılan toplumlarda, yalnız siyasa alanında değil, her alanda bu değişmez kutsal kuralların sarsılması gibi daha da kapsamlı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır⁹. Bu durumda, geleneksel kurallara dinî bir kıyafet giydirilerek, aslında yönetim erki tarafından oluşturulan topluma sunulmuş olan kurallar, kutsal ve dokunulmaz bir mahiyet kazanmaktadır. Modernleşme ise, tam olarak da bu kurallara odaklanarak değişimi başlatmakta ve kutsal sanılan değerlerin kutsallığını bir anlamda örselemektedir. Şu halde çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur¹⁰.

Avrupa emperyalizmi ve sömürgeciliği 1492 yılından başlayıp aşamalı olarak dünyanın pek çok bölgesini etkisi altına alarak yerli kültürler üzerinde kuvvetli bir etki bırakmış ve yerel kültürler, Avrupa dilleri veya Hristiyanlık gibi, Avrupa kültürünün unsurları tarafından gönüllü ve zorla asimile edilmiştir. Birçok olayda, yerli nüfusun, Avrupalı göçmenler tarafından yerlerinden edilmiş ve marjinalleştirildiği görülmektedir¹¹. Daha sonra, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Avrupalıların güçlerinin zayıflamasına ve sömürgelerde milliyetçi bağımsızlık hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Başlayan bu hareketler sömürgecilikten kurtuluş dönemini başlatmış olup, 1960'ların sonunda pek çok sömürge bağımsızlığını elde etmiştir.

Bu çalışma, modernleşme kavramının ve kuramının detaylı bir incelemesi ve tartışması amacını taşımamaktadır. Bunun sonucu olarak, çalışmada modernleşme kavramı, sosyolojik anlamda mezkûr kavrama ilişkin muhtelif görüşler etrafında ele alınmayacak ve herhangi bir değerlendirme

⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2008, s.22

¹⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.23

¹¹ Hamşioğlu, **a.g.e.**, s.8

temel alınarak Osmanlı Diplomasisindeki değişim sürecinin değerlendirmesine yer verilmeyecektir. Çalışmanın esas amacı, Tanzimat döneminde Osmanlı Devletinin diplomasi anlayışında ve diplomasiyi yürütme yöntemlerinde meydana gelen değişiklikler ile bu değişimlerin, devletin tüm toplumsal kurumlarıyla birlikte geçirmekte olan dönüşüm süreci bağlantısını tartışmaktır. Bu itibarla modernleşme kavramı, ele alınan dönem itibariyle batılı devletlerde sürdürölmekte olan diplomasi anlayışı, kurumları ve yöntemlerinin Osmanlı Devleti'nce de benimsendiği ve kurumsal ve kavramsal dönüşümün bu benimseme sürecinde ve etkisinde gerçekleştiği varsayımı altında değerlendirilecek ve bu anlamda kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİPLOMASİ, GELİŞİMİ VE AVRUPA'DA DİPLOMASİ

2.1. DİPLOMASİ

Devletlerarası ilişkileri şekillendiren dış politikayı yürütme sanatı olan diplomasi, neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir faaliyet olup yüzyıllar boyu merak ve ilgi çekmiştir. Zaman içerisinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak şekil ve muhteva değiştiren dış politika ve diplomasi, teknolojik yenilikler, demokratikleşme ve modernleşme gibi süreçlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Modern diplomasi, klasik diplomasiden çok farklıdır¹². Talleyrand'ın kralları parmağında oynatan, Metternich'in diplomasi tarihine damgasını vuran diplomasisi artık günümüzde geçerli olmaktan çıkmıştır. Diplomasi kapıları bütün dünyada aralanmış, demokratik toplumlara açılmıştır¹³.

Diplomasi, dış politika ve uluslararası ilişkiler gibi kavramlar, gerek gündelik hayatın içinde, gerekse basılı yayınların birçoğunda ağırlıklı olarak yer alan kavramlar olmaları nedeniyle, hem birbirleri yerine kullanılmakta hem de zaman zaman anlam ve kavram kargaşasına neden olmaktadır. Günümüzde bilgiye ulaşmak için kullanılan araçların çeşitliliği ve bu araçlar kullanılarak yayılan bilgilerin, konunun uzmanı olan veya olmayan herkes tarafından yayılması, özellikle uluslararası ilişkiler disiplini açısından bazı kavramların doğru kullanılması gerekliliğini daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Bilindiği gibi, sanayi devrimi sonrasında dünyanın baş döndürücü bir hızla küreselleşmesi, devletler arası ilişkilerde de yoğunluğun artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, ekonomik ilişkilerin artmasıyla beraber,

¹² Kâmrân İnan, **Dış Politika**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s.9

¹³ İnan, **a.g.e.**, s.9

Ülkelerin birbirleri üzerindeki etkinlikleri de artmıştır. Bu artış, kamuoyunun da devletlerarası münasebetlere ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, bilginin küreselleşmesi de ivme kazanmış ve devletler arasındaki münasebetlere ilişkin haber, bilgi ve yorumlar, kamuoyunda rağbet gören konular arasında ilk sırayı almaya başlamıştır. Diplomasi zaman içinde hükümdarlardan hkmetlere, bürokrasiye, açık rejimlerde basın ve kamuoyuna inmiřtir¹⁴. Bu süreç, aynı zamanda bilgi kirliliğine de neden olmuş ve uluslararası ilişkiler, bir disiplin olmanın ötesinde, üzerinde toplumun tüm kesimlerinin kafa yorduğu bir magazin konusu halini almaya başlamıştır.

Öte yandan, söz konusu kavramların kullanımına ilişkin yanlışlık sadece kamuoyunda ve kamuoyunun bilgilenme amacıyla en sıklıkla başvurduğu basılı ve görsel medya araçlarında değil, siyasi tarih içerikli araştırmalarda ve makalelerde de mevcuttur.

Diplomasi ve dış politika arasındaki bu kavram karışıklığı birçok yanlış sonuca da neden olmaktadır. Diplomatın görevi politikayı yrtmektir¹⁵. Oluşturulan politikayı yabancı hkmetlere iletmek, bu politikayı açıklamak ve hükümetin desteğini sağlamaya çalışmak, diplomatın temel görevidir. Genellikle, diplomasi alanına yneltiren eleştirilerin, gerçekte diplomatın yalnızca yürütmekle yükümlü olduğu ve onun tarafından oluşturulmayan, belirli dış politikaları hedef aldığı grlr¹⁶. Dış politika, bir devletin uluslararası ilişkilerinde izleyeceği temel yolu gösterir, diplomasinin amaçlarını ve görevlerini belirler; diplomasi ise dış politikanın gerçekleştirilmesine yönelik araçları, yöntemleri ve öteki pratik önlemlerin tümünü ierir¹⁷.

¹⁴ İnan, **a.g.e.**, s.10

¹⁵ Hüner Tuncer, “Eski” ve “Yeni” **Diplomasi** Ankara, 2002, s.11

¹⁶ Eric Clark, **Diplomat**, New York, Taplinger Publishing Company, 1973, s4’ten aktaran, Tuncer, **a.g.e.**, s.11

¹⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s.11

Bu sebeple, uluslararası ilişkiler alanında yapılan çalışmalarda kavramların doğru kullanılması gerekmektedir. Birbiriyle etkileşim içinde olan kavramların, birbirlerini ikame edecek şekilde kullanılması, anlatılmak istenen konuyu içinden çıkılmaz bir karmaşa içerisine sürükleyecektir. Şüphesiz dış politika, uluslar arası ilişkilerin yürütülmesi bakımından, içerisinde diplomasi de dâhil olmak üzere birçok kavramı ve yöntemi barındıran önemli bir kavramdır. Ancak, uluslararası ilişkiler disiplini altında bir konuyu açıklarken aslında diplomatik ilişkilerden mi yoksa bir bütün olarak dış politikadan mı bahsettiğimizi belirlemek, konuyu saptırmamak ve anlaşılmaz kılmamak için üzerinde baştan durulması gereken bir husustur.

Dış politika ve diplomasiyle ilgili kaynakların incelenmesinde, başlığında ve kurgusunda diplomasiyi içeren, özellikle on dokuzuncu yüzyıla ilişkin çoğu çalışmanın ağırlıklı olarak “doğu sorunu” ve dış politika tahlillerini kapsamakta, nadir olarak kurumsal anlamda elçilik faaliyetlerine değinmekte olduğu görülmektedir¹⁸. Bununla beraber, diplomatik faaliyetlerin yürütülmesine ilişkin bilgiler ve konsolosluk faaliyetleri genelde alt başlık olarak incelenmiştir. Kançılaryanın yapısı, ticaret müşavirlikleri gibi kurumlar ise hiç incelenmemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, hiç kuşkusuz, çalışmaların önünü açıcı telif ve tercüme eserlerin azlığıdır¹⁹.

Onsekizinci yüzyıl diplomasi yazarlarından François de Callieres, “Hükümdarlarla Görüşme Sanatı” isimli eserinde, “görüşme sanatı o denli bir öneme sahiptir ki en büyük devletlerin yazgıları, genellikle görüşmelerin iyi ya da kötü bir biçimde yürütülmesine ve görüşmecilerin niteliklerine ve yeteneklerine bağlıdır. Görüşmeler yoluyla nelerin kazanılıp nelerin yitirildiğinin örnekleri tarihte bulunabilir. Biz bunun sonuçlarını, bir devletin yararına veya zararına oluşturulan ani devrimlerde, uluslar arasında saçılan nefret tohumlarında, ulusların birbirlerine karşı silahlanmasında, devletlerin arasındaki en güçlü birliklerin yıkılmasında ve çatışan çıkarlara sahip

¹⁸ Onur Kınlı, **Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.52

hükümdarlar arasında birliklerin kurulması ve antlaşmaların yapılmasında görüyoruz” demektedir²⁰.

Bu çalışmada modernleşme süreci ile birlikte Osmanlı Devletinin diplomasi yöntemlerinde ortaya çıkan değişimler, Tanzimat dönemi özelinde incelenecektir. Bu husus incelenirken siyasi tarihten örnekler ele alınacak ve dönemsel olarak Osmanlı Devletinin yürüttüğü dış politikadan da çıkarımlar yapılacaktır.

Bu kapsamda öncelikle diplomasi kavramının açıklanması gerekmektedir.

Diplomasi kelimesi, Oxford Advanced Learner’s sözlüğünde; “iki farklı ülke arasındaki ilişkileri yönetme faaliyeti, bunu yapabilme yeteneği” olarak tanımlanmakta, ayrıca ikinci bir anlam olarak da; “insanlarla zor durumlarda, onları üzmeden veya gücendirmeden uzlaşabilme yeteneği” tanımı verilmektedir²¹. Aynı kelime, Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde kelimenin Fransızca *diplomatie* kelimesinden alındığı belirtilerek; “1. Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü. 2. Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı. 3. Bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği. 4. Bu görevlilerin oluşturduğu topluluk. 5. Güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik” olarak tanımlanmaktadır²².

Bu çerçevede, sözcüğün kelime anlamından, diplomasinin sadece bir faaliyet değil, aynı zamanda bir yetenek ve bir sanat olarak da ifade edildiği anlaşılmaktadır. Diplomasi, kelime anlamı itibariyle, yalnızca iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili bir faaliyet olarak değerlendirilmemekte, aynı

¹⁹ Diplomasi faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin kaynaklar ile, Osmanlı diplomasisi özelinde kaynakların ayrıntılı değerlendirmesi ve eleştirisi için bkz. Kınlı, **a.g.e.**, s.52-57

²⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s.12

²¹ **Oxford Advanced Learner’s Dictionary**, Oxford University Press, 2000, s.352

²² **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**,

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=Diplomasi&ayn=tam>

zamanda kişisel ilişkilerin yürütülmesinde de bir tavrı ve beceriyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Fransız Benedictin tarikatı mensubu Dom Jean Mabillion'un 1681'de arşiv belgelerinin (diplomalarının) incelenmesine ilişkin araştırmalarını Latince kaleme aldığı kitabına *De re diplomatica* adını seçmesi bu konuda önemli bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir²³. "Diplomasi" teriminin arşiv çalışmaları kökenli kullanımı dışında uluslararası ilişkilerin yürütülmesi anlamında kullanışına ise 1796'da Edmund Burke ile rastlıyoruz. Burke, bu tarihte diplomasi sözcüğünü devletlerarası ilişkiler ve görüşmelerin yürütülmesinde uygulanan beceri ve taktik anlamında kullanmış ve aynı zamanda, diplomatik kurul deyimini de ortaya atmıştır²⁴. Diplomat kavramı da bundan sonra bu kurulu oluşturan kişileri tanımlamak üzere kullanılmaya başlanmıştır²⁵.

Diğer taraftan, 1815 Viyana Kongresi nihai metinlerinden Viyana Nizamnamesi'nde "diplomasi temsilcileri" ifadesine yer verilip bu temsilcilerin tasnifi yapılmış; 1818 Aix-la-Chapelle Protokolüyle bu tasnif gözden geçirilerek yeni ilaveler yapılmıştır²⁶. Öte yandan, 1856 tarihli Paris Antlaşmasının otuzuncu maddesinde "relations diplomatiques" (diplomatik ilişkiler) ifadesine rastlanmaktadır²⁷.

Benzer yaklaşımlarla Disraeli 1826'da müzakerecilik sanatını "diplomatic" kelimesiyle karşılamış, 1827'de Charles de Martens, 1883'te G. De Garden, 1896'da A. Rivier "diplomasi" kelimesini etkin olarak kullanıp yakın ifadelerle tanımlama yoluna gitmişlerdir²⁸.

²³ Kınlı, **a.g.e.**, s.60

²⁴ Sir Ernest Satow, *A Guide to Diplomatic Practice*, Sir Neville Bland, ed. Fourth Edition, London, Longmans, Green and Co. Ltd., 1957, 22.2-3.'ten aktaran, Tuncer, **a.g.e.**, s. 13.

²⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.13

²⁶ Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, Cilt 2, 2. Basım, Ankara, 1962, s. 16-17

²⁷ Kınlı, **a.g.e.**, s.61

²⁸ Kınlı, **a.g.e.**, s.61

Bu tanımlar, başlangıçta diplomasinin dış ilişkileri düzenleyen bilim kolu, müzakere sanatı, devletlerarası ilişkilerde barışın, güvenliği sağlanmasına hizmet eden sistemin bütünü olduğu gibi makul ifadeler arasında gidip gelse de yirminci yüzyıl başlarının gergin uluslararası ilişkiler ortamında ve savaşın temel dış politika aracı olarak kullanıldığı dönemde dış siyaset kavramı ile diplomasi kavramının birbirinin içine geçmesi ve birbiriyle karışması da doğal bir sonuç olmuştur. Bu kapsamda diplomatik faaliyetler, doğrudan doğruya dış politikanın konusu haline gelmiş ve bu merkezî bir konum kazanmıştır.

Bununla birlikte, diplomatik eylem, savaşları önlemede yetersiz kalmış ve sınırlı yetkiyle donatılan diplomatların üstlendiği sorumluluklar, savaşların ortaya çıkmasının engellenmesi için yeterli olamamıştır. Bu durum, 1. Dünya Savaşı sonrasında Briand-Kellog Paktı'nın ve hemen akabinde Litvinov protokolünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu pakt ve protokolün temel amacı, dış politika olarak savaşa başvurmamayı hükme bağlamaktır. Bu Pakt ve Protokol, hareket alanı kısır döngüye dönen diplomasiye derin bir nefes aldirmiştir. Bunun sonucu olarak, diplomasi ve dış politika kavramlarının ayrıştığı görülmektedir. Bu ayrışmanın olmasına ilişkin zorunluluk, ilk kez, kendisi de bilfiil diplomasinin içinde yer alan Harold Nicolson tarafından ifade edilmiştir²⁹. Nicolson, dönemin Oxford İngilizce Sözlüğünde yer alan "Diplomasi, uluslararası ilişkilerin müzakereler yoluyla yönetilmesi, bu ilişkilerin büyükelçiler ve elçiler yoluyla ayarlanması ve yürütülmesinde başvurulan yöntemler, diplomatlık işi ya da sanattır" ifadesini esas almaktadır. Bununla beraber, konuyu uluslararası ilişkiler disiplini içinde ele alan Hedley Bull, Adam Watson ve James Der Derian gibi uzmanlar, bu tanımın açmazlarına değinmişlerdir. Özellikle Adam Watson, "uluslararası" ifadesindeki "ulus"un devletle eş tutulması eğiliminin diplomasinin anlaşılmasında bir sorun boyutu yaratacağını düşünerek, Webster sözlüğündeki "ulusların arasındaki ilişkilerin yürütülmesi" kavramını daha

²⁹ Kınılı, **a.g.e.**, s.62

makul bulmaktadır³⁰. Bunların yanında, diplomasiyi “uluslar arasındaki müzakere ve münasebetin temsilciler aracılığıyla yürütülmesinin yanında ulusların birbiriyle olan ilişkilerini ve ilgilerini tahlil eden bilim” olarak tanımlandığı da görülmektedir³¹.

Bu farklı tanımlarda dikkat çekmesi gereken husus, tanımların hiçbirisinde diplomasi faaliyetlerinin belki de çıkış noktası sayılabilecek ticari ve ekonomik ilişkilere hiç yer verilmemiş olduğudur. Oysa günümüzde Ticaret Müşavirleri ve Ticaret Ataşeleri de diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklıklardan istifade etmekte ve kırmızı pasaport ile seyahat etmektedir.

Önceleri aristokratların yürüttüğü diplomasi zamanla kendi aristokrasisini geliştirmiş, dışarıya kapalı bir çember oluşturmuştur. Çemberin genişlemesi, açılması kolay olmamıştır. Her kesimden insanın bu imtiyazlı faaliyet dalında yer alması çok eskiye gitmez. Gerek meslek ve gerek oluşması bakımından Dışişleri, demokratikleşmeye en çok direnen saha olmuştur³². Dış politikanın temel hareket noktası hiç şüphesiz her millet için milli menfaatlerdir. Hedefi ise barışın korunması, yabancı devletlerle iyi ilişki kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir³³.

2.2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DİPLOMASİ

Sözcük olarak diplomasiinin doğuşu yeni olmakla birlikte, kurum olarak diplomasiinin, uygarlığın başlarından beri, hatta bundan çok daha önceleri bile var olduğu görülür. Tarih öncesi dönemlerde, vahşi kabileler aralarındaki savaşa belli bir süre ara vermek ve bu arada yaralılarını toplamak ve ölülerini gömmek amacıyla görüşmelere girişirlerdi. Bu görüşmeler, tarafların birbirlerine gönderdikleri habercilerin haberlerini karşı tarafa iletmeye fırsat

³⁰ Kınlı, **a.g.e.**, s.63

³¹ Kınlı, **a.g.e.**, s.64

³² İnan, **a.g.e.**, s.10

³³ İnan, **a.g.e.**, s.10

bulamadan, öteki kabile tarafından öldürülmesi durumunda, çok doğaldır ki gerçekleşemeyecekti. İşte bu nedenledir ki, bu habercilere, savaşçılara tanınmayan bazı ayrıcalık ve dokunulmazlıkların tanınması kuralı kabul edilmiş ve bunlara “kutsal” ya da “dokunulmaz” olarak bakılmaya başlanmıştı³⁴.

İlkel kavimler, aralarındaki savaş durumuna son vermenin yanı sıra öteki bazı ortak sorunlarını tartışmak ve çözebilmek amacıyla da, birbirlerine günümüzde “elçi” diye nitelenebilecek, özel yetkilere sahip kişiler gönderirlerdi³⁵. Bu kapsamda, tarihte uygulanan ilk diplomasi yönteminin *ad hoc* diplomasi olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.1. Mısır ve Hititlerde Diplomasi

Eski çağlarda, ön Asya devletleri arasındaki diplomatik ilişkileri aydınlatmak amacıyla en sıklıkla başvuru belgeler, bu devletlerin birbirleriyle yaptıkları antlaşmalar ve ülke hükümdarlarının birbirlerine yazdıkları siyasal mektuplardır. Ön Asya’nın büyük kralları ile Mısır firavunlarından III. Ve IV. Amenofiser arasındaki mektuplaşmalardan ve Suriye ve Filistin’deki küçük şehir beyleri ile bu firavunlar arasında karşılıklı olarak gönderilen Amarna mektupları, M.Ö. XIV. Yüzyılın ilk yarısındaki elli yıllık döneme ait siyasal olayları ayrıntılı olarak aktarmaktadır³⁶.

Diğer taraftan, devletlerarası hukuk açısından ilk temellerini koyan hukuk metni, M.Ö. 1278 yılında Hititler ve Eski Mısırlılar arasında yapılan Kadeş Antlaşması olmuştur. Bu Antlaşma esaslarına göre, yarım yüzyıla

³⁴ Harold Nicolson, **Diplomacy**, London, ThonrtonButterworth Ltd. 1939, ss 17-18.’den aktaran, Hüner Tuncer, “Eski” ve “Yeni” Diplomasi, s.15

³⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.14

³⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s.14

yakın bir süre boyunca Ön Asya'da barış ve sükûnet sağlanabilmiştir. Bu tarihi metinden çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür³⁷:

1. Mısır ve Hitit devletleri arasında eski düşmanlıklar ortadan kalkmıştır.

2. İki devlet bundan böyle birbirlerine saldırmayacaktır.

3. Her iki hükümdar, ortak düşmana karşı ve ülkelerinde isyan çıktığı takdirde birbirlerinden yardım isterlerse, kuvvet göndermeyi yükümlenmektedir.

4. Yüksek sınıftan veya halk sınıfından olan mülteciler iade edilecektir; ancak bu iade edilen suçlular affedilecek ve cezalandırılmayacaktır.

5. Antlaşma, Hitit'in ve Mısır'ın bin ilâhının tanıklığına dayanmakta ve onların himayesi altına konulmaktadır. "Bu antlaşmaya kim uymazsa, her türlü kötülüğü görecektir" maddesi, günümüzdeki modern anlaşmalar hukukunun temel ilkelerinden birini oluşturur.

Antlaşmaların dokunulmazlığı ilkesine Hitit ve Eski Mısırlılarda tam bir bağlılıkla uyulduğu görülür. Bu iki devlet arasında barışın sürmesi, yalnızca antlaşmalar yoluyla değil, aynı zamanda diplomatik evlenmeler yolu ile de güvence altına alınmaktaydı³⁸. Bu yolla Hitit ve Mısır krallıkları birbirleriyle akrabalık kurarak ittifaklarını pekiştirmişlerdir.

Mısır ve Hititlerde elçilerin, görevlendirildikleri ülkelerde sürekli ikamet etmedikleri, başlıca görevlerinin krala ait mesajları ve armağanları getirip götürmek olduğu anlaşılmaktadır³⁹. Yeni kralın tahta çıkması sonucunda gönderilen armağanları iletmek, hükümdarın ölümü nedeniyle diğer hükümdarın yazdığı taziye mesajını iletmek, ayrıca, kendi hükümdarının

³⁷ Tuncer, **a.g.e**, s.126

³⁸ Füzûzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962, s.156'dan akt., Tuncer, **a.g.e**, s.15

³⁹ Tuncer, **a.g.e**, s.16

öldüğüne dair haberi komşu ülkelere götürmek, elçilerin temel görevlerindendi.

Latince “bunun için, bu amaçla” anlamına gelen *Ad hoc*, diplomasi literatüründe tek yanlı diplomasi, geçici bir diplomasi yöntemi anlamında kullanılmaktadır. Buna göre, diplomasi temsilcilerinin, belirli bir amacı ya da görevi yerine getirmek için, geçici bir süre ile ülke dışına çıktıkları ve görevin tamamlanmasını müteakip ülkelerine geri döndükleri yukarıda belirtilmişti.

2.2.2. Eski Yunan’da Diplomasi

Eski Yunan’da Homeros çağında diplomatik eyleme örnek teşkil edebilecek ilk oluşum olarak özel durumlar için mesaj ileten elçilerden “angelo” ve “keryx/karyx” veya “keruk”lara rastlanmakta; ayrıca, sadece haberci görevinde olmasına karşın, “angel”lerin de itibarlı bir konumda oldukları anlaşılmaktadır⁴⁰. Bunlar yurt içinde ve dışında dokunulmazlıklara sahip olup, barış ve savaş mesajlarını iletmekte yükümlüdür.

Diğer taraftan, siteler arası ilişkilerin artmasını müteakip, tanınmış hatip ve politikacılardan seçilen “presby”lerin, müzakere yapma yetkilerinin olduğu ve görevlerini ifa ederken yüksek itibar gördükleri anlaşılmaktadır⁴¹.

Diğer taraftan, Eski Yunan’da oldukça önemli bir diğer diplomatik faaliyet olarak, temel görevi konuk ağırlamak olan, bugünkü konsolosluk kurumlarının öncüleri “proksenos”ları görmekteyiz⁴². Bu kurumun bugünkü anlamıyla konsolostan temel farkı, proksenosun başka bir site/devlet adına yine kendi topraklarında ikamet etmesidir.

Öte yandan, bahsedilmesi gereken diğer bir kurum da “Amfiktioniya” meclisleridir. Bir çeşit dini birlikler olan bu meclisler, aralarında herhangi bir

⁴⁰ Kınılı, **a.g.e.**, s.67

⁴¹ Kınılı, **a.g.e.**, s.68

etnik bağ olmayan sitelerin veya aşiretlerin ortak tapındıkları Tanrıları için yapılan tapınağın etrafında toplanıp kararlar alındığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır⁴³. M.Ö. 6'cı ve 7'nci yüzyıllarda Yunan sitelerinin bu meclise “pulagaros” adında temsilciler göndermesiyle meclis siteler arası siyasetin yürütüldüğü önemli bir organ vazifesini üstlenmiştir.

2.2.3. Roma ve Bizans'ta Diploması

Eski Yunan'da da “*ad hoc*” diplomasinin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Roma döneminde de “proksenos”lara benzer “*jus hospitii*” denilen kurumun yanında, Eski Yunan'da mevcut “amfiktioniya” kurumunu çağrıştıran “*fetialis*” isimli bir kurul bulunmaktadır. Hemen hemen tüm diplomatik işlevi üstlenen kurulun üyeleri yaşlılar arasından seçilmekte olup, esasen sivil görevler üstlenmiş bir rahipler meclisidir. Krallık döneminde elçiler “*fetialis*”ten seçilmekte olup, cumhuriyet döneminde ise senato tarafından seçildiği anlaşılmaktadır⁴⁴. Elçilerin görev sonunda hazırladıkları raporları senatoya sunmaları gerekiyordu. Roma, dost devletlerden gelen elçilere karşı tam bir müteakiliyet göstermese de devletlerin gücüyle orantılı bir hiyerarşik yaklaşım benimsemişti⁴⁵. Gerek cumhuriyet, gerekse imparatorluk döneminde elçilere bir kutsaliyet atfedilmiş, elçilerin dokunulmazlığı en üst düzeyde tutulmuştur.

Roma'nın yıkılmasını müteakip ortaya çıkan gelişmeler, güçlü ve güçsüz bütün devletleri endişeli bir ortama sürüklemiştir. Bu çerçevede, imparatorluğun çöküşünden sonra doğuda İstanbul merkezli bir Doğu Roma veya Bizans imparatorluğu kurulmuştur. Diğer taraftan, aynı tarihlere tekabül eden kavimler göçünün Avrupa'da yarattığı etki, huzursuzluk ortamının derinleşmesine de yol açmıştır. Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla ortaya

⁴² Kınılı, **a.g.e.**, s.68

⁴³ Kınılı, **a.g.e.**, s.69

⁴⁴ Kınılı, **a.g.e.**, s.71

⁴⁵ Kınılı, **a.g.e.**, s.71

çıkan boşluğun değerlendirilmesi sürecinde kavimlerin gerek birbiriyle, gerekse Bizans İmparatorluğu ile olan mücadeleleri, diğer yandan kiliselerin kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri, kavimleri savaşmak yerine uzlaşma yoluna doğru götürmüştür. Devletlerin dış politika anlayışlarını ve öncüllerini değiştiren bu ortam, yeni politikaların yürütücüsü olan diplomasiyi derinden etkilemiş, ona hile, kurnazlık, entrika gibi birçok yeni beceriler kazandırdığı söylenebilir.

Bizans'ın dış politikada üç temel kaygısı vardı: Birincisi, doğusunda Mezopotamya ve bugünkü Ermenistan'da hâkimiyetini güçlendiren İran ile kavimler göçünün kuzey sınırında yarattığı karışıklık arasında iki cepheli tehdit algısı; ikincisi dini merkez olma kaygısı; üçüncüsü, ise ticari merkez olma kaygısıdır.

İlk kaygı olan iki cepheli tehdit algısı, imparatorluğun bekasıyla doğrudan ilgili olduğu için nişan, evlilik ve suikaste varan her tür unsurun diplomatik yöntemler olarak kullanıldığı görülmektedir. Diplomatik temsilin belki de tarihte ilk defa en üst düzeyde gerçekleşmesi yine bu kaygıyla karşımıza çıkar⁴⁶. Türk tehdidinin arttığı dönemde, Bizans İmparatorları V. İoannes ve VII. İoannes'in, yardım taleplerini Papa ile doğrudan görüşmek üzere Roma'ya gitmesinin ortaya çıkardığı kiliseler arasındaki yakınlaşma dahi diplomasinin etkisini göstermektedir.

Bizansın dış politikadaki kaygılarından ikincisi olan dinî merkez olma kaygısıyla ilgili olarak da, dinin bizzat kendisi diplomasinin aracı olarak kullanılmıştır. İnançsız olduğu bilinen Bizans Kralı 1. Konstantinos'un, siyasi birliği sağlamak adına Hristiyanlığı kullandığı belirtilmektedir⁴⁷. Bu kapsamda, yakın zamanda ülkemizde de, Fatih Sultan Mehmet'in de, üçüncü Roma vurgusunu güçlendirmek amacıyla Hristiyanlığı benimsemiş olduğunu

⁴⁶ Kınılı, a.g.e., s.74

⁴⁷ Kınılı, a.g.e., s.75

Avrupa ülkelerinde yaydığına dair iddialar gündeme gelmiş, fakat bu iddia herhangi bir veri ile temellendirilememiş olduğundan gündemden kalkmıştır⁴⁸.

Bizans'ın ticaret merkezi olma yolundaki gayreti de diplomatik casusluk hizmetleriyle yürütölmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Bizans tarafından görevlendirilen elçilerinin temel görevlerinin her türlü istihbaratı sağlamak olduğu da bilinmektedir. İstihbarat faaliyetlerinin diplomasinin merkezinde olmasının yarattığı sonuçlardan biri de, bu işi yapabilmek için gerekli çevirmenlerin istihdam edilmesi zorunluluğudur. Ayrıca, elde edilen istihbaratın en kısa sürede merkeze aktarılması gerektiğinden, "drome" adı verilen postanelerin oluşmasını beraberinde getirdi⁴⁹.

2.2.4. İtalyan Şehir Devletlerinde Diplomasi

Akdeniz ticaretinde büyük ölçüde etkin olan İtalyan kent-devletleri onikinci yüzyıldan itibaren doğuda Filistin, Suriye, Mısır ve İstanbul'da "potestas" ve "bailo" denilen konsolosluklar oluşturmaya başlamışlardı⁵⁰. Bu oluşumun temel amacı, birbirleriyle sürekli savaş ilişkisi bulunan İtalyan şehir devletlerinin, birbirlerinin tasarıları, amaçları ve davranışlarından her zaman haberli olabilmek ve kendi davranış ve politikalarına buna göre yön verebilmeleridir.

⁴⁸ Gazeteci-yazar Çetin Altan, Fatih Sultan Mehmet'in Avniya mahlasıyla yazdığı bir beyite dayanarak Osmanlı'nın efsane padişahının Hristiyan olduğunu öne sürmüştü. Altan'ın bahsettiği beyit şöyleydi: "Bir frengi kâfir olduğun bilürdi Avniya (Avniya -Fatih'in mahlası- bilirdi senin bir kafir Hristiyan olduğunu) / Belde zünnarını boynunda çelipayı gören" Ancak Prof. Dr. İskender Pala, Altan'ın yazdığı beyitin doğru olmadığını, aslının şu şekilde olduğunu söyleyerek, iddiayı reddetmişti: "Bir frengi kâfir olduğun bilürdi Avniya/Belün ü boynunda zünnâr u çelîpâyı gören"

Bununla beraber, konuyla ilgili olarak konuştuğumuz Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne, Fatih Sultan Mehmet'in Hristiyanlığı seçtiğine dair bir bilginin olmadığını, ancak, Fatih'in, devletin bekaası için, iç dünyasında reddetse dahi dışarıda Hristiyan olduğunu ifade edebilecek kadar da kendinden vazgeçebilecek bir büyük devlet adamı olduğunu, bu nedenle buna benzer bir verinin ortaya çıkması halinde, çok da şaşırtıcı olmayacağını ifade etmiştir.

⁴⁹ Kınılı, **a.g.e.**, s.77

⁵⁰ Kınılı, **a.g.e.**, s.77

Sürekli diplomasi yöntemi, ilk kez 15. yüzyılda İtalyan şehir devletleri tarafından uygulanmıştır⁵¹. Onbeşinci yüzyılda, İtalya’da Papalık ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğunun egemenliklerinin zayıflaması üzerine, İtalyan şehir devletleri bu durumdan kazançlı çıkmışlardı. İtalya’nın kuzeyi ve ortasında bulunan bu küçük devletlerin büyük bir çoğunluğu – Roma dışında – kendi kendilerine yönetim yetkisini eline geçirmişti. Bu özerk devletçikler, birbirleriyle savaşarak yaşamlarını sürdürebilmekteydi. Hiçbir şehir devleti, kendisini tam güvenlik içinde hissedecek kadar güçlü değildi. Bu nedenle sürekli savaş halindeydiler. Bu savaş ortamını rahatlatmanın başlıca aracı olarak diplomasi benimsendi ve bu nedenle İtalyan şehir devletleri, sürekli diplomasi yöntemini benimseyen ve ilk uygulayan devletler olmuşlardır⁵². Sürekli diplomasinin, 14’üncü ve 15’inci yüzyıllarda İtalya’da görülen ve sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda “yeniden doğuş”u simgeleyen Rönesans akımı ile birlikte doğduğu da söylenebilir⁵³.

İtalyan şehir devletleri, ayrıca kendileri için önemli olan büyük Avrupa devletleri nezdinde de elçiler görevlendirmeyi önemli addetmişlerdir. Öte yandan, bu şehir devletlerinin, özellikle Venedik ve Ceneviz’in, Osmanlılar ve Kuzey Avrupa Ülkeleri ile artan ticarî ilişkileri ve bu ülkelerdeki ticari çıkarlarını sürekli olarak koruma ve geliştirme gereksinimleri, İtalyanların sürekli diplomasi yöntemini benimsemelerinin bir öteki nedeni olmuştur⁵⁴.

Bunlar arasından, özellikle Venedik, kısa zamanda elde ettiği ekonomik güçle büyük bir başarı elde etmiş, daha Bizans varlığı tamamen sona ermeden 1204 yılında İstanbul’da Latin Devleti’nin kuruluşunda aktif rol oynayarak Latin Patrikliği’ne Venedikli Thomas Morosini’yi tayin ettirmeyi başarmıştır⁵⁵.

⁵¹ Tuncer, **a.g.e.**, s. 23

⁵² Tuncer, **a.g.e.**, s.23

⁵³ Tuncer, **a.g.e.**, s.24

⁵⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.23

⁵⁵ Kınılı, **a.g.e.**, s.77

2.3. AVRUPA'DA DİPLOMASİ

İstanbul'un Latin hâkimiyetinden kurtuluşu esnasında hareketlilik kazanan dönemin uluslararası arenası diplomatik eylemin kendini sürekli sınıadığı karmaşık ilişki ağıyla diplomasinin birçok genel geçer normlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Diplomasinin farklı coğrafyaların karşılaşma alanı olma özelliği dikkate alındığında, bu dönemde karşılaşmaya dâhil olan siyasi birimlerin sayılarının artması diplomasinin yapısal anlamda daha yavaş bir dönüşüm sergilemesine sebep olmuştur. Bu anlamda, diplomatik eylemin uygulanmasındaki sıklık yeniliklerden ziyade teamüllerin oluşumuna katkıda bulunmuştur⁵⁶.

2.3.1. Hristiyanlığın Diploması Anlayışına Etkisi Ve Türklerle İlişkiler

Avrupa'da orta çağda Hristiyanlığın etkisinin kuvveti dikkate alındığında, diploması yöntemlerinin gelişiminin de hızlı olmayışı anlaşılır olmaktadır. Batı dünyası için Kilise kanunlarının dışında bir kanun olmadığından, bu kanunların dışında bir uluslararası hukuk düzeni kurulamamıştır. Ancak, 15. Yüzyılda İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi sonucu yaşanan kırılma, diploması ve uluslararası hukuk alanındaki gelişmelere de önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Böylece, Batı'da onbeşinci yüzyıldaki gelişmelerin ticaret/ekonomi odaklı seyrile elde edilen zenginliğin paylaşılma sorunu "Christendom" fikrinin çözülüşünü de beraberinde getirdi⁵⁷. Bu çözülüş, Türklerin Avrupa'daki varlığı ile de eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu hususa ilişkin olarak, Daniel Goffman şunu ifade etmektedir⁵⁸:

⁵⁶ Kınılı, **a.g.e.**, s.78

⁵⁷ Kınılı, **a.g.e.**, s.78

⁵⁸ Dainel Goffman, **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, çev. Ülkün Tansel, Kitapyayinevi, İstanbul, 2004, s.38.

“Ne denli isteksizce olura olsun, Avrupa kendinden bir parça olan Osmanlı’yı Bizans’ın kalıtıcısı olarak kabul etmeyi öğrenmişti. Flemenk, İngiliz, Fransız ve Venedik elçileri İstanbul’da oturdular ve Osmanlılar 15 ve 16. Yüzyılda İtalya’da ortaya çıkan uluslararası diplomatik sistemin bir parçası, hatta belki de çekirdeği durumuna geldiler. Ermeni, Rum, Ortodoks ve Musevi Osmanlı tüccarları Akdeniz’de, hatta Atlas Okyanusu sularında dolaştılar. Modern çapın din, toplum, ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi sırasında İslam ve Musevilik (kabul edilmese bile) tanındı. İdeolojik anlamda bile ayrılıklar geriye itildi ve iki yanda yer alan toplumlar gittikçe birbirini andırır duruma geldi.”

Venedik’in Türklerle olan konsolosluk ilişkileri 1318 yılına kadar uzanmaktadır. Bu tarihten sonra hızla artan ilişkilerle, İstanbul’un fethinden sonra da Venedik, Avrupa devletleri arasında bir dayanışma fikrine öncülük etmeye çalışarak çeşitli başkentlere heyetler göndermiş ve daimi temsilcilikler ihdas etmede öncü olmuştur⁵⁹. Milano 1455’te Cenova’da, Savoi 1460’ta Roma’da daimi temsilcilik açmıştır. Bu dönemde, küçük Avrupa devletlerinin, yabancı ülkelerde ve özellikle de Osmanlı Devleti nezdinde daimi elçilik açması hususu başlı başına bir tartışma konusu olmuştur. Osmanlı’nın Avrupa devletlerince kabulü ya da egemenliği hususunda bir tereddüt olmamakta, tartışmalar, yüksek rütbeli diplomatların sadece büyük Avrupa güçlerince görevlendirilebileceği konusunda yoğunlaşmaktadır. Osmanlı’nın tanınmasında veya egemenliğinin kabulünde bir tereddüt olmadığına en açık göstergesi, örneğin Venedik’in İngiltere’de elçi bulundurmasının dahi Osmanlı’da elçi görevlendirmesinden çok sonraya rastlamasıdır. Nitekim 1496’da yolun uzun ve tehlikeli olduğu gerekçesiyle Venedik İngiltere’ye elçi göndermemiş, Londra’da ikamet eden iki Venedik taciri orta-elçi olarak tayin edilmiştir⁶⁰.

⁵⁹ Kınılı, **a.g.e.**, s.79

⁶⁰ Ergin, .27’den aktaran, Kınılı, **a.g.e.**, s.80

2.3.2. 15. yy. Başlatılan Sürekli Diplomasi Yönteminin Özellikleri

15 ve 16. yüzyıllardaki sürekli elçiliklerin yapılanması, İtalyan kent devletlerinin uyguladıkları model doğrultusunda konsolosluk tipi örgütlenmeler olarak oluşturulmuştur. Bu durumun, dönemin ekonomik ilişkileri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Temel amacın, savaş koşullarında dahi merkantilist ticari düzeninin devamının sağlanması olduğu söylenebilir. Konsolosların o dönemde sahip oldukları yetkiler, bugünkü ile karşılaştırıldığında hayli fazladır. İstanbul'daki Venedik elçisi, bulunduğu yerdeki Venedik tebaası üzerinde her türlü idari ve adli yetkiye sahip bir makam olup, devlet nezdinde de elçilik görevini yürütmekteydi. Osmanlı nezdindeki Venedik elçisi, zaman içinde “balyos” ya da “balyoz” olarak anılmaya başlandı⁶¹. Bu makamın oluşmasıyla eş zamanlı olarak, elçiliklerin tercüme faaliyetlerini yürütecek “dragoman”lar ortaya çıkmıştır⁶².

İtalyan şehir devletleri arasında ilk kez bu yeni diplomasi yönteminin temel kurallarını koyan Venedik olmuştur. Bu yeniliklerin en önemlisi, zamanımıza değin süregelen “haber-mektup” (news-letter) uygulamasıdır. Bu, yabancı ülkelere atanan Venedikli elçilere, onların yokluğunda ülkelerinde olup bitenleri haber vermek üzere düzenlenen belgelere verilen bir isimdi. Venedikliler, uzun bir süre ülkelerinden ayrı kalan elçilerinin zamanla kendi ülkelerine yabancılaşabileceklerini ve böylelikle, temsilci değerlerinin büyük ölçüde azalabileceğini bildiklerinden böyle bir uygulamayı başlatmışlardı⁶³.

Zamanın diplomasi anlayışını anlamak açısından başvurulacak en önemli eser, kuşkusuz, Machiavelli'nin “Prens” adlı eseridir. Niccolo di Bernardo Machiavelli, onbeşinci yüzyılın sonlarında ve onaltıncı yüzyılın başlarında, İtalyan şehir devletlerinden biri olan Floransa'da yaşamış, yönetim kademelerinde ve diplomatik görevlerde bulunmuştur. Floransa

⁶¹ Kınılı, **a.g.e.**, s.82

⁶² Kınılı, **a.g.e.**, s.83

⁶³ Tuncer, **a.g.e.**, s.24

adına İtalya'nın küçük şehir devletlerinin yanı sıra, Fransa'ya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğuna da elçi olarak gönderilmiştir. En ünlü yapıtı olan "Prens"te, zamanın diplomasi anlayışını oldukça net bir şekilde ifade etmektedir. Buna göre, aldatma, ikiyüzlülük ve hile, o günün diplomasisini niteleyen belli başlı kavramlardır ve bu kavramlar, yerlerini daha sonraları devletlerarası ilişkilerde çok daha dürüst yöntemlere bıraktıkları halde, diplomasi mesleğinin uzun bir süre kötü bir üne sahip olmasına neden olmuşlardır. Machiavelli'ye göre bir ülkenin diğerleri tarafından sayılması için güçlü olması gerekmektedir ve bu güç ancak silah ve parayla elde edilebilir; antlaşmalara güvenilmez çünkü hükümdarlar yalnızca savaş tehdidiyle durdurulabilmektedir. Dürüst olmamak ve verdiği sözden gerekli durumda vazgeçmek, Machiavelli'ye göre diplomatın sahip olması gereken temel özelliklerdendir.

Machiavelli'nin düşüncelerinin, Onsekizinci yüzyıla kadar oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında, 15-16. yüzyıllarda diplomasi yönteminin bir diğer özelliğinin de, protokol sorunlarına verilen aşırı önem olduğu görülmektedir. Yabancı bir elçinin hükümdar tarafından kabulü ve güven mektubunu hükümdara sunma törenlerinin kurallarını saptamak için bazen haftalarca görüşmelerin yapılması olağandı⁶⁴. Elçiler arasında "öndegeme" sorunu da bu yüzyıl diplomasisinin bir başka ağırlık noktasını oluşturmaktaydı. Bu yolda düzenlemeye ilk kez 1504 yılında Papa II. Julius'un gittiği görülür⁶⁵. Papa II. Julius bir öndegeme listesi hazırlamış ve temsil edilen devletlerin eskiliğini esas almıştı. Buna göre Kutsal Roma-Germen İmparatorunun elçisi en başta gelmekte, bunu sırasıyla Fransa Kralı, İspanya Kralı, ve öteki Dükalık ve Prensliklerin elçileri izlemekteydi. Ancak Papalık otoritesinin zayıflaması ve yeni ve bağımsız ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte devletler artık bu listeye pek değer vermemeye başlamışlardır⁶⁶.

⁶⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.26

⁶⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.26

⁶⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s.26

15 ve 16. yüzyıllarda diplomasinin aynı zamanda hükümdarlar arasında yapılan doğrudan görüşmeler biçiminde de yürütüldüğü görülmektedir. Fakat bu görüşme biçimi, o dönemde devletlerin birbirine olan güvensizliğini anlamak açısından en ilginç örneklerden birini oluşturmaktadır; iki hükümdarın görüşmesi, bir köprünün üzerinde, ortalarına tahtadan bir perde çekilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu perdenin çekilmesinin amacı da, görüşme esnasında hükümdarların birbirlerine zarar vermesi veya birinin diğerini kaçırmasının engellenmesidir⁶⁷.

2.3.3. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da Sürekli Diplomasi Uygulaması

İtalyan şehir devletlerinde başlayan sürekli diplomasi uygulaması, Avrupa’nın diğer devletlerine de yayılmış ve bir teamül halini almıştır. İtalyan Devletleri, güçlü devletlerin kendilerine saldırmasını önlemek amacıyla, birbirlerinin yanı sıra Fransa, Kutsal Roma-Germen Krallığı gibi Avrupa’nın güçlü devletlerine de elçiler göndermişlerdir. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda İtalyan’ların diplomasiye yön vermiş olmakla beraber, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Avrupa’da diplomasiyi şekillendiren ve yönlendiren Fransa olmuştur. Özellikle Kral XIV. Louis (1638 – 1715) döneminde, Fransa’nın Avrupa’da benimsenen genel diplomasi anlayışı ve yöntemi üzerindeki etkisi doruğuna ulaşmış ve 1789 Fransız Devrimine kadar geçen süre içerisinde Fransa’nın geliştirmiş olduğu diplomasi yöntemi tüm Avrupa’ya örnek olmuştur⁶⁸. Kardinal Richelieu’nun (1585-1642) diplomasi yönteminin gelişmesine katkısı büyüktür. Getirdiği en önemli yenilik, dış politikanın yürütülmesini tek bir bakanlığın elinde toplamış olmasıydı. O zamana dek Fransa’da dış politika ve diplomasi alanlarına çeşitli bakanlıklar karışmaktaydı. Richelieu 11 Mart 1626 tarihli bir kararname ile Fransa’da Dışişleri Bakanlığı’nı dış politika ve diplomasi alanlarında başlıca söz ve yetki

⁶⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s.26

⁶⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s.29

sahibi örgüt durumuna getirdi⁶⁹. Günümüz modern diplomasi anlayışının temel unsurlarından birisi olan karşılıklı güven ilkesi de Richelieu'nun diplomasi alanına getirdiği temel yeniliklerin başında gelmektedir.

Bununla beraber, Richelieu'nun bütün düşüncelerinin, söz konusu yüzyıllarda Avrupa'daki diplomasi anlayışının merkezine oturduğu iddia edilemez. Bu yüzyıllarda hala diplomasiye hükümdarın kişisel sorunu, elçilere de hükümdarların özel temsilcileri gözüyle bakılmaktadır⁷⁰. Zira devlet kurumunun temelde hükümdarın mülkü üzerindeki idare olarak algılanmaya devam edildiği bu dönemde, devleti temsil etme görevinin doğrudan hükümdarın temsil edilmesi olarak algılanmasının da normal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu yüzyıllarda diplomasi'nin temel özelliği, diplomatik faaliyetlerin bizzat hükümdarın kendisi tarafından yürütülmesidir. Milliyetçiliğin de henüz devlet anlayışına egemen olmadığı bu dönemde, Avrupa'lı hükümdarların birbirleriyle olan ilişkilerinin, halklarıyla olan ilişkilerinden daha ileri safhada olduğunu söylemek de çok yanlış olmayacaktır. Nitekim bu dönemde bir Hannover prensi, bir İngiltere Kralı, bir Alman İmparatoru ya da bir İspanya Kralı, aslen bir Fransız soylusu olabilmekteydi⁷¹.

2.3.4. Çok Taraflı Diplomasi

Diplomasi, iki devlet arasında yürütülen bir faaliyet olabileceği gibi, çok taraflı bir faaliyet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yürütülen diplomasi'nin en önemli özelliği, çok yanlı diplomasi'nin bu yüzyılda başlamış olmasıdır; Avrupa'nın tüm Protestan ve Katolik devlet temsilcilerini bir araya getiren, genel bir Avrupa kongresi ilk kez bu yüzyılda gerçekleşmiştir⁷². Otuz yıl savaşlarının sonunda (1618-1648) Münster ve Osnabrück'te olmak üzere

⁶⁹ Tuncer, **a.g.e.**, s.30

⁷⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s.31

⁷¹ Tuncer, **a.g.e.**, s.31

⁷² Tuncer, **a.g.e.**, s.33

iki ayrı Alman kentinde toplanan Westphalia Kongresi'ne İngiltere, Polonya, Danimarka ve Rus Çarlığı dışında, tüm Avrupa devletlerinin temsilcileri katılmış ve kongrede Avrupa'nın ortak sorunları tartışılmıştır. Westphalia Kongresi, ilk uluslar arası kongre olarak bilinmektedir. Amacı, 30 yıl savaşları nedeniyle büyük bir yıkıma uğrayan Avrupa kıtasında barış düzenini kurmaktır. Bu kongrede, başta "öndegeme" sorunu olmak üzere diğer protokol sorunlarının önüne geçmek üzere, iki ayrı kentte toplanma formülü bulunmuştu⁷³. Böylece, Kutsal Roma-Germen İmparatoru, hem Katolik, hem de Katolik olmayan hükümdarlarla aynı zamanda görüşme imkânı bulabilmiştir⁷⁴.

Westphalia'dan sonra onyedinci yüzyılın en önemli uluslar arası konferansı, hiç şüphesiz, 1699 yılında imzalanan Karlofça Kongresidir. Karlofça'da, Osmanlı devleti ile Rus İmparatorluğu ilk kez bir Avrupa Kongresi'ne katılmışlardır. Böylelikle bu iki devlet, ilk kez Batı Avrupa devletleri arasında gelişmekte olan diplomasi uygulamasını dolaylı olarak kabul etmiş oluyordu⁷⁵. Karlofça Konferansı ve sonrasında imzalanan Karlofça Antlaşmalarına, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak değinilecektir.

Karlofça Kongresi'nin hemen ardından, 1712 yılında Utrecht kentinde toplanan ve Fransa, İngiltere, Hollanda, Prusya, Portekiz ve Savoie Dukalığı temsilcilerinin katıldığı Utrecht Kongresi de, 18. yüzyıl başında çok taraflı diplomasi uygulamalarının en önemli örneklerindendir.

Onsekizinci yüzyılın sonuna doğru Avrupa'da artık eski imparatorluklar dönemi bitiyor, bağımsız ve eşit devletler ortaya çıkmaya başlıyordu. Bu durum, diplomasi yöntemlerini de doğrudan etkilemiştir. Yeni dünya düzeni ile

⁷³ "Öndegeme" sorunu olarak adlandırılan sorunun ne denli önemli olduğunun anlaşılması için bir örnek vermek gerekirse, Karlofça Kongresinde, aynı kademede olan devlet temsilcilerinin aynı anda salona girebilmesini teminen, kongrenin yapıldığı salona dört adet giriş kapısı yapılmıştır. Tuncer, **a.g.e.**, s.34

⁷⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.33

⁷⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.33

birlikte diplomaside de değişim meydana gelmiş ve çok taraflı diplomasi yöntemi daha fazla benimsenen bir yöntem olmaya başlamıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra çok taraflı diplomasinin giderek daha fazla ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Çok taraflı diplomasi, sınırlı istisnalar dışında kamuya açıktır. Kendine has kaideleri bulunmakta ve özel bir ihtisası gerektirmektedir. İkili diplomaside denge unsur ve sınırları belirlidir. Çok taraflı diplomaside ise denge unsurları değişik ve geniştir. Milletlerarası konferanslar daha ziyade farklı gruplar arasında ortak menfaat noktasının aranması şeklinde olmaktadır. Grupların farklılığı, genellikle rejim, sanayileşme seviyesi, coğrafi bölgeler esasına dayanmakta, bunlar arasında da alt grupların oluştuğu görölmektedir.

Diplomasi onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda giderek başvurulanan bir yöntem olmakta, sürekli elçilikler de bu yöntemin yürütölmesinde en çok başvurulanan kurum olmaya başlamıştır. Bununla beraber, diplomatlığın kendine has bir meslek olarak benimsenmesi zaman alan bir süreç olmuştur. Bu dönemde generaller ya da din adamlarına, bazen de ölkede tanınmış kişiler diplomat olarak görevlendirilmiştir. Sürekli olarak diplomasinin içinde bulunanlar soylular, bunların oğulları ve öteki yüksek mevkilerdeki kişilerdi⁷⁶. Örneğin Fransa Kralı 14. Louis elçilerini yeteneklerine göre değil, bunların toplumdaki sosyal durumlarına ve aşamalarına göre seçerdi⁷⁷. Elçiler, hem hükümdarlarını daha iyi temsil edecekleri, hem de kendilerine verilen ödenekten daha fazlasını harcamaları gerektiğinde bunda herhangi bir zorluk çekmemeleri için soylu ve zengin kişilerden seçilmekteydi. Diplomatların Latince, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Almanca dillerini çok iyi bilmek, derin bir tarih bilgisine sahip olmak gibi özelliklerinin olması beklenirdi⁷⁸.

Ondokuzuncu yüzyılda diplomasinin uygulanması, daha ziyade kongreler yoluyla yürütölmeğe başlanmıştır. Bu yöntem, artık sadece savaşları sona erdirmek ve barış antlaşması yapmak için değil, tüm devletleri

⁷⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s.34

⁷⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s.34

ilgilendiren önemli sorunların, devletlerin ortak çabaları ile çözülmesi için de kullanılmaya başlanmıştır⁷⁹. Ondokuzuncu yüzyılda toplanan kongrelerin ilki ve kuşkusuz en önemlisi, sonucunda “Metternich düzeni”ni ortaya çıkaran 1815 Viyana Kongresi’dir. Bu kongrenin önemi, yalnızca Avrupa’da yeni bir düzen kurulmasının ilk adımı olmasında değil, aynı zamanda diplomasi kurumunun belirli bir yasal statüsü ve kuralları olan bir meslek olduğunun kabul edilmesindedir. Viyana’da saptanan kurallar, günümüzde de diplomasiinin temel kurallarına rehberlik etmektedir. Bu sayede, yukarıda ifade edilen “öndegeme” sorunu gibi protokol sorunları çözüme kavuşturulmuş ve evrensel kurallar geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

Viyana kongresinin önemli özelliklerinden birisi de, yukarıda da ifade edildiği gibi, bu kongrenin bir “barış kongresi” olmamasıdır. Amacı, herhangi bir savaşı bitirmek değil, Avrupa’da savaşların olmayacağı bir barış düzeni kurmak olarak nitelendirilebilir. Viyana Kongresinden sonra Avrupa devletleri, muhtelif konuları görüşmek amacıyla müteaddit defalar bir araya gelecektir. Bu sayede Avrupa’da bir “Kongreler Diplomasisi” dönemi başlamıştır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden bu döneme genel olarak “Avrupa Uyumu” (Le Concert Européen) denilmektedir.

Fransız devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Napoleon’un Avrupa’da yarattığı kaos ortamının Waterloo yenilgisi ile sona ermesi, Avusturya Başbakanı Metternich’in önderliğinde Avrupa Devletlerini kalıcı bir barış ortamı yaratmaya doğru yöneltmiştir. Bu çerçevede Viyana’da toplanan konferansın temel amacı, Avrupa’nın ortak sorunlarının işbirliği halinde çözülmesi ve barış ortamının kalıcı olmasının sağlanması olarak belirlenmiştir. “Avrupa Ahengi”ni oluşturacak olan da, zaman zaman toplanan ve büyük devletleri bir araya getiren kongreler olacaktır⁸⁰.

⁷⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s.35

⁷⁹ Tuncer, **a.g.e.**, s.40

⁸⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s.42

Bu konferansların ilki, 1818 yılında toplanan Aix-la-Chapelle kongresidir. Bu kongre, herhangi bir savaşı izlemeyen ve büyük devletlerin birbirlerine danışmak suretiyle Avrupa'nın ortak meselelerini çözmek amacıyla bir araya geldikleri ilk kongredir. Bunu daha sonra 1820 Troppau, 1821 Laibach, 1822 Verona, 1856 Paris, 1878 Berlin, 1906 Algesiras ve Balkan savaşlarından sonra toplanan 1912 Londra ve 1913 Bükreş Kongreleridir⁸¹. Bu Kongreler ile "Avrupa Uyumu"nun gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür. Ancak bu uyum, Avrupa Devletlerinin, başka coğrafyalarda karşı karşıya gelmesine engel olamamıştır. Diğer taraftan, bu süreç, Avrupa içinde bir uyuma sebep olsa da, Avrupa'nın yakın komşusu olan Osmanlı Devleti'nin "ahenginin" bozulmasının temelleri de bu kongrelerde atılmıştır. Özellikle şark meselesinin Viyana Kongresi ile ortaya çıktığı düşünüldüğünde, modernleşme çabaları ile Avrupa'ya yaklaşmak isteyen Osmanlı, aynı dönemde Avrupa tarafından adı konan bir "şark meselesi"nin öznesi olarak ilan edilmiş ve modernleşen diplomasi, Osmanlı Devleti açısından yıkım sürecine katkıda bulunan bir dönemin aracı haline gelmiştir.

⁸¹ Tuncer, **a.g.e.**, s.42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMATA GELİNER SÜREÇTE OSMANLI DİPLOMASİ ANLAYIŞI

13. yüzyılın sonunda kurulup 20. yüzyılın başlarında ömrünü tamamlamış olan Osmanlı Devleti; doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde genişleyerek büyük bir coğrafi mekân üzerine oturmuştur. Üç eski anakaranın merkezine kurulup İstanbul'dan yönetilen Devlet, irili ufaklı birçok devlet ve imparatorluğu ele geçirerek büyümesini sürdürmüştür.

Bu büyüklük, Osmanlı Devleti'nin devlet idaresinde kendine özgü metotlar uygulamasını gerektirmiştir. Farklı dinlere ve milletlere mensup bir halkın idaresi ve bu halkın bir arada tutulması, özel yöntemler geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devletinin yükselme dönemindeki diplomatik münasebetlerini incelerken bu şartları değerlendirme zarureti bulunmaktadır. Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren karşılıklı ve sürekli diplomasi yöntemlerini Osmanlı Devleti 18. yüzyıl sonuna gelinceye kadar benimsememiştir, bunun bir göstergesi de 1793'e gelinceye kadar, hiçbir yabancı memlekete daimi elçi gönderilmemiş olmasıdır. Kuruluşundan on sekizinci yüzyıl sonunda mütekabiliyete dayanan diplomasiye geçinceye kadar beş yüz yıla yakın bir süre, devletlerarası münasebetlerinde, yabancı devletlerle giriştiği hukuki, siyasi ve ticari ilişkilerinde, "eman" sistemi temel prensip olmuştur. Buna göre Osmanlı Padişahı, tek taraflı olarak güvence verme yoluna gitmektedir. Bu durum, Osmanlı Sultanı'nın büyüklüğünün karşı tarafa gösterilmesi ve bazı garantilerin "lütfedilmesi" anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti, bu tek yanlı diplomasi yöntemini uygulamayı, öteki devletlere karşı üstünlüğünün başlıca göstergesi olarak kabul ettiği hususu yaygın bir görüş olarak benimsenmektedir⁸².

Osmanlı Devleti'nin, Batı'ya kıyasla güçlü olduğu sürece, Avrupa Devletlerinin desteğini sağlama ya da onların görüş ve politikalarını öğrenme

⁸² Hüner Tuncer, Hadiye Tuncer, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnâmeler** Ankara, 1998, s.11

gibi kaygıları olmaması nedeniyle, bu devletler nezdinde sürekli diplomasi elçileri bulundurma gereksinmesi de bulunmamaktaydı. Hurewitz'e göre Osmanlı devleti, kendinden güçsüz olan devletler nezdinde sürekli olarak temsil edilmeyi küçüklük saymaktaydı⁸³. Ortaylı'ya göre ise, bu bir ideoloji ve gururdan çok, geleneksel imparatorlukların devamlı elçilik kurmayı gerektirecek yoğun dış ilişkileri olmamasından kaynaklanmaktadır⁸⁴. Nitekim devamlı elçilikler, daha önce de değinildiği gibi, Avrupa'da da Rönesans ve yeniçağlar döneminde ortaya çıkmıştır. Mukim elçiler yalnızca İtalyan şehir devletlerinde karşılıklı olarak bulunmaktadır ve bunun sebebi, daha önce de detaylı olarak izah edildiği gibi, küçük devletlerin yaşamak için büyük devletlerle sürekli ilişki içinde olma ihtiyacı olarak tespit edilmiştir.

3.1. YÜKSELME DÖNEMİNDE OSMANLI DİPLOMASİSİNİN BELİRLEYİCİ UNSURLARI

Osmanlı Devleti, bu güçlü dönemlerinde, kendisini diğer devletlerle eşit olarak telakkî etmemiş, üstünlüğünü her yoldan ifade etmeye özen göstermiştir. Osmanlı Sultanları'nın kendilerinden bahsederken kullandıkları ifadeler, Devletin gücünü ve kendilerinin bu devletin kudretli sultanı olduğunu vurgulamaya yönelik olurken, muhataplarına hitap edişleri, genellikle yalnızca isimleri ile olmaktadır.

3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Elçileri Görevlendirme Sebepleri

III. Selim'e dek süregelen dönemde geçici elçilik ilişkileri genel olarak şu sebeplerle kurulmuştur⁸⁵:

⁸³ J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and The European State System", *The Middle East Journal*, 1961, Sayfa: 146

⁸⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2007, s.217

⁸⁵ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.217

— Yeni padişahın cülusunu elçi gönderip yabancı hükümdarlara bildirmek için,

— Diğer hükümdarların taç giyme töreninde elçiler aracılığıyla temsil edilmek için,

— Barış ve ticaret anlaşmaları yapmak için,

— Dostluk, nezaket ve iade ziyaretleri için,

— Özel durumlar için (mektup, hediye götürme vs.),

— Başka bir ülkenin talebiyle de elçi gönderilmiştir.

Ayrıca, barış anlaşmaları ya da ticari sözleşmeler imzalamak, barış önerisinde bulunmak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir anlaşmanın maddelerini görüşmek, Osmanlı Devleti'nin alacaklarını toplamak, gönderildiği ülkelerin Osmanlılar hakkındaki görüş ve politikalarını öğrenmek, armağanlar götürmek, padişahın bir mektubunu götürmek, Avrupa krallarını sünnet düşünlerine çağırmak, vergi istemek⁸⁶.

Osmanlı Devleti, yurtdışına, geçici olarak, belirli bir amacı gerçekleştirmek için elçi gönderiyor olmasının yanında, göndereceği bu geçici elçilerin, Devletin azametini çok iyi bir şekilde temsil etmesine özellikle dikkat etmekteydi. Batı'daki diplomasi anlayışına egemen olan "bir elçi, yabancı bir ülkeye, ülkesinin iyiliği için yalan söylemek üzere gönderilen dürüst bir kişidir" görüşü yerine, Osmanlı Devleti, görevlendirdiği elçiye doğruluk ve iyilik simgesi gözüyle bakmıştır⁸⁷. Elçiler, ünlü ve zengin kişilerden seçilirdi. Yabancı dil bilmek, en önemli unsurdu. Bu nedenle, yabancı kimselerin de Osmanlı elçisi olarak görevlendirildiği durumlar olmuştur. Buna örnek olarak, 1549 yılında Mahmut isminde bir Alman asıllı

⁸⁶ Hüner Tuncer, Hadiye Tuncer, **a.g.e.**, sayfa 12

⁸⁷ Hüner Tuncer, Hadiye Tuncer, **a.g.e.**, sayfa 13

ve 1562 yılında da İbrahim isminde bir Leh, Alman imparatoruna elçi olarak gönderilmişlerdi⁸⁸.

Görevlendirilen elçilere, dönüşlerinde geri alınmak üzere, Defterdarlık, Nişancılık, Beylerbeyliği ya da Kazaskerlik gibi büyük ünvan ve yetkiler verilirdi⁸⁹. Orta elçi olarak görevlendirilenlere Defterdarlık, Nişancılık ya da Mekke Payesi, Büyükelçi olarak görevlendirilenlere Rumeli ya da Anadolu Beylerbeyliği, İran'a gönderilen elçilerden Ulemâ sınıfından olanlara ise, Anadolu Kazaskerliği rütbeleri verilmekteydi. Elçi olarak görevlendirilenlerin büyük çoğunluğu, savaş sırasında tutsak olarak ya da çok küçük yaşlarda İstanbul'a getirilip, Enderûn okullarında okutularak, Müslüman olmuş bilgili kişilerdi. Bunlar çok küçük yaşlarda geldikleri için kendilerini Türk sayarlardı. Kökeni Türk olan Osmanlı elçileri ise, en iyi aileler arasından seçilirdi⁹⁰.

3.1.2. Osmanlı Elçilerinin Seçimi

Osmanlı elçileri, genellikle çok kalabalık bir maiyetle görev yerlerine giderdi. Elçinin yabancı ülkeye girişi, Osmanlı Devleti'nin büyüklük gösterisi olmasına özen gösterilen bir tören olarak düzenlenirdi. Son derece ihtişamlı görünmeye özen gösterilirdi. Osmanlı elçileri, yanlarına gönderildikleri ülke hükümdarlarına sunulmak amacıyla, "hümâyunnâme" ya da "nâme-i hümâyûn" denilen padişahın mektubunu ve aynı ülke başbakanına sunulmak amacıyla da sadrazamın mektubunu götürürlerdi⁹¹. Osmanlı elçileri, devletin büyüklüğünü ve Padişahı temsil ettiklerinden, gittikleri ülke hükümdarına ve yöneticilerine çok değerli armağanlar götürürlerdi. Ayrıca elçilerin kendileri de en değerli eşyalar, kıyafetler ve olabilecek en ihtişamlı görüntüyle yabancı memleketlere gider ve halk üzerinde unutulmaz bir izlenim yaratmayı amaçlardı. Elçilerin zengin kişiler arasından seçilme sebeplerinin en

⁸⁸ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri* Ankara, 1968, sayfa I-XVI

⁸⁹ Tuncer, "Eski" ve "Yeni" Diploması, s. 45

⁹⁰ Hüner Tuncer, Hadiye Tuncer, *a.g.e.*, sayfa 14

⁹¹ Hüner Tuncer, Hadiye Tuncer, *a.g.e.*, sayfa 16

önemlisi bu yüksek temsil gerekliliğidir. Elçi olarak görevlendirilenlere, geri dönüşlerinde iade etmeleri üzere, devlet hazinesinden çok değerli eşyalar ve giysiler verilirdi.

3.2. DURAKLAMA DÖNEMİ VE KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI DİPLOMASİSİNE ETKİLERİ

3.2.1. Duraklama Döneminde Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin üç asır süren genişleme devri, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından fetihlerin durmasıyla duraklamaya başlamıştır. Duraklamanın muhtelif iç ve dış nedenleri bulunmaktadır. İmparatorluk, Kanûnî Sultan Süleyman'la beraber doğal sınırlarına ulaşmıştır. Avrupa'da gidilen en son nokta Viyana kapıları olmuştur ve orada kalınmıştır. Duraklamanın çok önemli ekonomik sebepleri de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki hâkimiyetini Hint Okyanusunda sürdürememiştir. Portekiz, denizlerde üstün bir güç olarak Hint Okyanusu'nda öne çıkmış; zamanla Akdeniz'de ve Hint Okyanusunda deniz üstünlüğü, sırayla Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti tehdit olarak gördüğü Portekiz ve İspanya'ya karşı bu devletleri denge unsuru olarak görmüş, bu durum, bu devletlerin güçlenmesine neden olmuştur. Osmanlı tüccarları, 17. yüzyıldan itibaren uzun mesafeli ve büyük ölçekli ticarete, coğrafi keşiflerden hız ve heves alan Avrupalı tüccarlarla rekabet edemez olmuştur. Bunun yanında, Müslüman halk ticarete fazla önem vermemiş ve ticaret genellikle gayrimüslimlere bırakılmıştır. Batı Avrupa ticareti o dönemde henüz Osmanlı içlerine kadar giremediğinden, devlet gerekli tedbirleri almamıştır.

Osmanlı Devleti duraklama dönemine girdiğinde ve bu dönem boyunca da Avrupa'nın başat gücü olmaya devam etmiştir. Kıbrıs ve Girit bu dönemde Osmanlı Devletine katılmıştır. Ancak, Girit'in alınması üzerine

Osmanlı Devleti'ne karşı Kutsal Lig (Holy League) kurulmuş ve yapılan İnebahtı Deniz Savaşı'nı Osmanlı Devleti kaybetmiştir. Buna rağmen 1573'te Fas ve Tunus alınarak genişleme devam etmiştir. Büyüyen Rus tehlikesine karşı Don ve Volga nehirleri arasına yapılmak istenen kanal çalışması, kendi egemenliğini yitireceği düşüncesiyle Kırım Hanı Devlet Giray tarafından engellenmiştir.

Duraklamanın iç sebepleri arasında, 2. Selim'den itibaren sarayda Haremin etkisinin artması ve iç mücadeleler öncelikli sırada yer almaktadır. Avrupa'da fetihlerin durması, yeni fetih olmayınca yerleşme politikasının da durması, ganimetin olmaması sonucu hazinenin boşalması ve halkın fakirleşmesi, ülke içinde karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. İspanyol ve Amerikan altınının piyasaya girmesi Osmanlı parasının değerini düşürmüştür. Yeniçerilerin ticarete atılmaya başlaması ordu disiplin ve düzenini bozmuştur. 2. Osman'ın Yeniçerileri kaldırma isteği, öldürülmesi ile sonuçlanmış ve bundan sonra ülke iç karışıklıklara boğulmuştur. Gazi geleneğinden gelen 4. Murat'ın sert idaresi sayesinde ülke bir süre için yeniden düzene girmiş, Anadolu'daki isyanlar bastırılmış, Erivan ve Bağdat geri alınmış, 1639'da İran'la barış yapılmış ve bugünkü Türkiye – İran sınırını da belirlemiş olan Kasr-ı Şirin Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu toparlanma, 4. Murat'ın genç yaşta ölümüyle birlikte yeniden duracaktır.

Duraklama evresinin, Osmanlı yöneticilerinin bir duraklama dönemine girildiğinin ve Avrupa'nın gerisinde kalınmaya başlandığının farkında olmadıkları ve diplomatik anlayışta da önemli bir değişikliğe gitmedikleri bir dönem olduğu dikkati çekmektedir. Bozulan düzenin onarılması ve iç isyanlar, Osmanlı Devletinin diplomatik alandaki geriliğinin farkında olmasına engel olmuştur.

3.2.2. Karlofça Antlaşması'na Giden Süreç

Avrupa'nın 1648 Westphalia Antlaşması ile beraber Katolik ve Protestan çatışmasında bir uzlaşmaya varması, Osmanlı Devleti karşısında Avrupa'nın elini güçlendirmiştir⁹². Osmanlı Devleti 1683'teki ikinci Viyana Muhasarası'nın yarattığı bozgunun ardından gerileme sürecine girip 1699 Karlofça Antlaşmasını imzalamak üzere masaya oturduğu zamana kadar, dış ülkelerle diplomatik münasebetlerini bir değişikliğe tabi tutma ihtiyacını hissetmemiştir. Osmanlı, gazaya dayalı bir imparatorluk olarak, kendine İslamiyet'i tüm dünyaya yaymak misyonunu yüklemekteydi. Bu durum, özellikle 1683 Viyana bozgunundan sonra çok radikal bir dönüşüme uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 1683–1699 arası on altı yıllık kutsal ittifakla sürdürdüğü savaşların sonunda, karşı karşıya geldiği gayrimüslim ülkelerden daha zayıf olduğunu idrak etmiştir. Bu idrak Osmanlı yönetici sınıfı açısından çok ciddi zihniyet dönüşümüne neden olmuştur. Karlofça ile beraber görülen, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki muhataplarının, eskisi gibi, kendisinin altında olan devletler gibi addedilemeyeceğidir.

Osmanlı orduları, neticesiz kalan Viyana muhasarasında çok ciddi bir darbe almış ve kendini toparlayamamıştır. Bunun ardından, Avusturya, Polonya, Rus, ve Venedik müttefik ordularına mağlup olunca 1699'da Karlofça Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma, Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı ilk kesin zaferi olmuştur⁹³. Türkiye'yi orta Avrupa'da rol oynamaktan çıkaran bu muahede ile Büyük Petro Rusya'ya Karadeniz'de, ilk defa olarak bir tarassut mevkii sayılabilecek Azak Kalesi'ni kazandırıyor⁹⁴. Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk kez toprak kaybedeceği bir Antlaşmaya imza atmış oluyordu. Karlofça Konferansı'ndan önce, Bâb-ı Âlî'den statüko prensibini kabul ettiğine dair bir belge alınmıştır. Bunun anlamı, mütarekeler başladığı anda sınırlar ne ise o durum esas alınarak anlaşma imzalanacaktı⁹⁵. Bu

⁹² Hurewitz, **a.g.m.**, s.145

⁹³ Hurewitz, **a.g.m.**, s. 145

⁹⁴ İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk – Fransız Diplomasi Münasebetleri**, Ankara, 1964, s.30

⁹⁵ **Yeni Türk Ansiklopedisi (İstanbul: 1985)**, 5. Cilt, 1725.

antlaşmanın en ağır maddesi, Macaristan'ın kaybı, oradaki yüz binlerce Türk'ün sürülmesi, bütün Türk bayındırlık eserlerinin yıkılmasıdır.

3.2.3. Karlofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasi Anlayışındaki Değişmeler

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşmalarından sonra, Devlet anlayışında, diplomatik münasebetlerinde ve içtimai hayatında köklü değişiklikler yaşamıştır. Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere, o zamana kadar hiçbir devleti kendisine eşit olarak görmeyen bir imparatorluk, büyük bir yenilginin ardından diğer devletlerle, bir taraf olarak, eşit statüde masaya oturmuş, imzaladığı anlaşmalarla toprak kaybetmek zorunda kalmıştır. Bu durumun siyasal açıdan sahip olduğu önem büyüktür. Aynı zamanda Devlet anlayışında ve bunun doğal sonucu olarak toplumsal hayatta açtığı yeni dönem, Osmanlı devletinin modernleşme sürecine olan ihtiyacı görmesine ve buna yönelik önlemler alınmasının zorunluluğunu hissederek buna yönelik faaliyetlere girişmesine yol açmıştır.

Osmanlı modernleşmesine ilişkin tartışmalara yukarıda detaylı olarak değinilmiş olduğundan, bu bölümde, tarih açısından önemli bir tartışma alanı olan modernleşme çabalarının ne kadar yerinde olduğu ve amacına ne kadar hizmet ettiği tartışmalarına girilmeden, diplomatik alanda yaşanan gelişmeler ele alınacak ve bu gelişmeler yorumlanacaktır.

Karlofça Antlaşmasının Osmanlı diplomatik anlayışında yol açtığı en önemli değişiklik hiç kuşkusuz, Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmada, diğer devletlerin de kendisiyle eşit olarak masaya oturmasına rıza göstermesi olmuştur⁹⁶. Osmanlı Devleti, dış dünya ile ilişkilerinde eski alışkanlıklarını terk etmeye ve yeni diplomasi, müzakere ve arabuluculuk bilimini öğrenmeye

⁹⁶ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Çöküşü* (Osmanlı Diplomasi Tarihi üzerine bir deneme), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 88

zorlanmışır⁹⁷. Antlaşmanın tarih açısından asıl önemli göstergesi, Osmanlı devletinin artık bir "savunma davası" ile karşı karşıya bulunduğunu ortaya koymasıdır. Antlaşmalarla yıkılan kalelerin çevresindeki toprakların ve silahtan arındırılan bölgelerin ileride savunulması son derece güç olacak ve Avrupa devletleri bu durumdan yararlanarak Osmanlı devleti aleyhine daha kolay genişleyebileceklerdir⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde, bazı Avrupa devletlerine ihtiyari olarak verdiği ticari ayrıcalıkların da niteliği değişmeye başlamıştır. Yapılmış olan antlaşmaların yürütmesi Osmanlı yönetiminin elinde olmayacak ve çöküş sürecinde devletin ekonomisinin derinden etkileneceği görülecektir.

Karlofça, diplomatik anlayışa ve diplomasiye uygulanmasına çok temel değişiklikler getirmiştir. Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle ilişkilerinde bir "silah" olarak savaşın yerini diplomasi almaya başlamıştır. Avrupa başkentlerinde bulunan Osmanlı diplomatları bundan sonra daha uzun süreler Avrupa'da bulunmaya, Batı uygarlığını daha yakından öğrenmeye ve Batı'nın yalnız kültür yaşamına değil, aynı zamanda hükümet sisteminin işleyişine de ilgi duymuştur⁹⁹. 18. yüzyılla birlikte, Osmanlı hükümetine "Bâb-ı Âlî" (Sublime Porte) denilmeye başlanmıştır. Bu, Avrupa monarşilerinde daha çok *court* denilen hükümeti genel olarak anlatan bir güç merkezidir. Babıali kurulduktan sonra idari merkez Saray'dan alınarak, Babıali'ye taşınmıştır. Bundan sonra Reisülküttap'lık makamının da görevleri ve sorumlulukları artmıştır. Önceleri, yalnız yabancı hükümdarlarla yazışma ve antlaşmaların kayda geçirilmesi ile görevli olan reisülküttap, gerilemekte olan imparatorluğun diplomatik işlerinin yoğunluğu ve ciddiyeti arttıkça, diplomasi faaliyetlerinin de merkezi durumuna gelmiştir Reis'ül-küttap'lık makamına ileride detaylı olarak değinilecektir..

⁹⁷ Bernard Lewis, **What Went Wrong? – Western Impact and Middle Eastern Response** New York, 2002, sayfa 17

⁹⁸ Sander, **a.g.e.**, s. 159

⁹⁹ Sander, **a.g.e.**, sayfa 150

1699 Karlofça Antlaşması sonunda Osmanlı İmparatorluğu kendini en üstün devlet olarak görme duygusunu kaybetmiştir. Bunu kaybetmesinin neticesinde de batıya doğru bakmaya başlamıştır. Osmanlı Devlet yönetiminde ve sisteminde 1699'dan 1789'a, yani III. Selim'in tahta geçişine kadar olan dönem bir bocalama dönemi olarak kabul edilebilir. 1726'da ilk Türk matbaasının kurulmasıyla birlikte modernleşme çabaları hızlanmıştır. Bu dönemde özellikle III. Ahmet ve III. Mustafa dönemlerinde kısmi bazı okullaşma süreçleri olmuştur. Baron De Bonebal'in yardımıyla kurulan mühendishane okulu veya 1773 - 74'te açılan Mühendishâne-i Bahri Hümayun gibi, eğitim konusunda bir takım modernleşme örnekleri bulunmaktadır. Ama 1789'a kadar bu modernleşme çabaları kısmî ve belli bir program çerçevesinde olmayan çabalardır.

Osmanlı yöneticilerinin Karlofça'dan itibaren Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmeleriyle beraber batılılaşma kavramı devlet ve toplum yapısına hâkim olmuştur. Avrupa kurumlarını tanımak ve örnek alarak devlet sistemini güçlendirmek olarak başlatılan batılılaşma hareketi, idarecilerin, devlet sisteminde düzenlemeden çok yaşam tarzına özenmesine dönüşmüştür. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin toparlanmasını sağlamak yerine, gereksiz ve özentiyeye dönük harcamalar ve uygulamalar yapmasına neden olmuştur. Hazinesinin harcamalarını lükse yönelik olarak yapması ve gelir dağılımındaki uçurumun belirgin derecede artması, ülke içinde isyanlara neden olmaya başlamıştır. 1789'da 3. Selim'in tahta geçmesinden sonra, bu süreç değişmiş ve Nizam-ı Cedit denilen daha kapsamlı, daha kurumsal, imparatorluğun bütününe yönelik modernleşme programına başlanmıştır.

Karlofça Antlaşmasıyla başlayan gerileme süreci, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kendi içyapısında ve devlet işleyişinde yenilenme çabasına girmesine neden olmuştur. Sadece diplomatik ilişkiler anlayışında değil, devlet ile tebaa arasındaki münasebetler de sık sık ele alınan bir konudur. Osmanlı – Rus ilişkileri başta olmak üzere ülke içinde değişik milletlerden olan tebaa, yabancı ülkelerin Osmanlı Devletiyle olan

ilişkilerinde kullanılan araçlar durumuna gelmiştir. Etnik köken ve mezhebe dayalı kışkırtmalar ve bu unsurların isyanlarına verilen destek, Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecini hızlandıran hem iç hem de dış faktörler olarak değerlendirilebilir.

3.3. OSMANLI DEVLETİNİN DİPLOMASİ ANLAYIŞI

3.3.1. Genel

Bir İslam devleti olan Osmanlı devleti dış ilişkilerinde, İslam hukuku prensipleri dışında herhangi bir prensip kabul etmemiştir; her türlü ahitnamenin şeyhülislamın kontrolünden geçmesi prensibi benimsenmiştir¹⁰⁰.

Osmanlı hükümdarları kendilerini yabancı hükümdarların hepsiyle protokol olarak eşit görmemişlerdir. Örneğin Avusturya imparatorlarını “*Roma Çesarı*” olarak tanımazlardı. Rus Çarını da ancak 1739 Belgrad antlaşmasından sonra protokolde eşit kabul etmişlerdir¹⁰¹.

Temelleri Kanûnî Sultan Süleyman tarafından atılmış olan Osmanlı Diploması anlayışında, batının diplomatik kurumlarında olmayan çok farklı uygulamalar mevcuttu. Bunların en belirgin olanı, yabancı elçilerin kabulünde “dost” ile “düşman” bilinen devletlerin temsilcileri arasına büyük farklılık gösteren uygulamalarıdır¹⁰². Yabancı devlet elçilerinin asıl kabul edildiği ve kendileriyle görüşülen makam, divan başkanvekilliği olan sadaret makamıdır. Yazışmaları yöneten ve görüşmelerde hazır bulunan diğer yüksek görevli, Reis’ül-küttaptır.

Gerek Osmanlı, gerekse Hristiyan devletler, birbiri için devletler hukukunun temel prensipleri olan ülkesel egemenlik (territorial sovereignty),

¹⁰⁰ Halil İnalcık, “Türk Diploması Tarihinin Sorunları”, Yay. İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.XVI

¹⁰¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.217

eşitlik (equality) ve karşılıklılık (reciprocity) prensiplerini asla tanımamışlardır¹⁰³. Osmanlı Devleti'nin karşılıklılık esasına dayanmayan ve uzun süreli diplomatik münasebetleri benimsemeyen anlayışının temelinde İslam düşüncesi ve anlayışının yattığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde, Hristiyan Devletlerin de bu anlayışının temelinde, Selçuklular döneminden itibaren, Türklere yönelik olarak düzenlenen Haçlı seferlerinin etkisi bulunmaktadır. Avrupa'da Rönesans İtalya'sında şehir devletleri sisteminin ihtiyacı üzerine oluşturulmuş ve merkezî ve batı Avrupa'ya yayılmış bulunan diplomatik kurumların temeli de Hristiyanlığın temel ilkelerine göre şekillenmiştir¹⁰⁴. Ancak, buna rağmen, Avrupa, diplomatik kurumları şekillendirmiş ve iç Avrupa Devletleri arasında bu kurumların işlerliğini sağlamıştır. Bu kurumların, Osmanlı Devleti ile ilişkilerde de yer almasını sağlamak amacıyla, ileride değinileceği gibi, Osmanlı Devleti'nden edinilen ticari ve siyasi imtiyazların yanında, İstanbul'da daimi elçilik açmak konusunu da anlaşmaların temeline oturtmuştur.

3.3.2. Avrupa ile İlk Diplomatik Münasebetler ve Osmanlı Devleti'nde Açılan Elçilikler

Avrupa hakkında bilgiler İstanbul'daki yabancı elçiler ile Osmanlılara tâbî Eflak Voyvodalığı, Kırım Hanlığı, Ragusa Cumhuriyeti ve Erdel Krallığı aracılığı ile alınmaktaydı. Bu sebeple dışarıya sürekli elçi gönderilme ihtiyacı duyulmamıştı¹⁰⁵. Fatih Sultan Mehmet döneminde, ilk olarak 1454 yılında Venedik'e daimi elçilik açma izni verilmiştir¹⁰⁶. Bu dönemde Venedik, İstanbul ile yakın ilişki kurmuş, sürekli elçiler göndermiş ve Osmanlı başkentinde “*Balyos*” denilen yüksek yetenekte bir temsilci bulundurmaya özen

¹⁰² Sander, **a.g.e.**, s. 88

¹⁰³ İnalcık, **a.g.m.**, s.XVI

¹⁰⁴ Hurewitz, **a.g.m.**, s. 141

¹⁰⁵ Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Ankara, 1994, s.40

¹⁰⁶ Girgin, **a.g.m.**, s.62

göstermiştir¹⁰⁷. Venedik Balyosunun yanında, Pisa ve Cenova *podestası*, Avusturya, Fransa elçileri, 1578'den sonra da İngiltere elçilikleri vardı. Elçilerin diplomatik güvenceleri diğer devletlerdeki gibi değildi¹⁰⁸.

Venedik'in İstanbul'da daimi elçilik açmasıyla beraber, Avrupa için, Osmanlı Devletiyle ilgili bilinmezlerin üzeri açılmaya başlamıştır. Osmanlı Devletinin bundan önce sürekli diplomasiye uzak durması, onun batı tarafından bilinmez bir görünüm arz etmesine neden olmuş ve bu bilinmezlik, yükselme dönemindeki Osmanlı Devleti için önemli bir avantaj olagelmıştır. Ancak üç kıtada fazlasıyla büyümüş ve güçlenmiş bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin, bu kapalılığını ve gizliliğini, bir başka ifadeyle “şahane yalnızlık”¹⁰⁹ içinde kalışını daha fazla sürdürmesinin pek mümkün olmayacağı ortaya çıkmıştır. Avrupa Devletleri Osmanlı Devletiyle ilgili olarak, ilk zamanlarda, elçiliğin açılmasından itibaren Venedik Kralı tarafından bilgilendirilmekteydi. Sonrasında, diğer devletlerin kendi temsilcilerini de göndermesiyle birlikte, Osmanlı Devleti, batı tarafından daha yakından tanınmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti, Venediklilere bu ayrıcalıkları verdikten sonra, Akdeniz hâkimiyetini sağlamak amacıyla, Fransa ile de özel münasebetler kurmuştur. Kanunî Sultan Süleyman dönemi, Osmanlı Devleti'nin, yabancı memleketlerle diplomatik ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Osmanlı nezdinde Venedik'in ardından ilk daimi elçilik açma hakkı, 1524 yılında Fransa'ya tanındı¹¹⁰. Osmanlı tarihine “kapitülasyonlar” olarak geçmiş olan bu münasebetler, Fransa'ya çok önemli ve siyasal ayrıcalıklar tanımıştır. Sadrazam İbrahim Paşa'nın da etkisiyle 1535 yılında imzalanan bu anlaşmaya göre, Fransız tüccarları, Osmanlı topraklarında Türklerin ödediği kadar vergi verecekler, Türkler de Fransa'da aynı haklardan

¹⁰⁷ Sander, **a.g.e.**, s. 85-86

¹⁰⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s.217

¹⁰⁹ Sander, **a.g.e.**, s. 86

¹¹⁰ Girgin, **a.g.e.**, Sayfa: 62

yararlanacaklardı¹¹¹. Fransa, Osmanlı topraklarında yargı organları kuruyordu ve Osmanlı makamları, bu organların verdiği kararları uygulamayı taahhüt ediyordu. Osmanlı topraklarındaki tüm Fransız yurttaşlarına tam dinsel özgürlük tanınıyordu ve daha da önemlisi, kutsal yerleri koruma ve onlara bakma hakkı veriliyordu. Son olarak, Akdeniz'deki Hristiyan gemileri, korunma güvencesi olarak Fransa bayrağı çekeceklerdi. Osmanlı'nın Akdeniz'de sağladığı rahatlık, bu bölgede deniz üstünlüğünü ele geçirme çabalarına girişmesini olanaklı kılmıştır. 1538 Preveze Deniz Zaferi'yle birlikte Osmanlı Devleti, Batı Akdeniz'de de başat güç haline gelmiştir.

Fransa'nın ardından 1579 yılında İngiltere, 1612'de Hollanda İstanbul'da daimi temsilcilik kurmuştur. Osmanlı Devleti ile münasebetleri her iki devlet için de çok büyük önem taşıyan ve Macaristan dolayısıyla Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olan Avusturya, Osmanlı Devleti'ne sık sık elçiler göndermiştir. Bunun ardından süreç hızlanmış ve Macarlar, Hırvatlar ve Kutsal Roma İmparatorluğu da İstanbul'a, diplomat statüsünde olmasa da temsilciler göndermeye başlamışlardır

Karlofça Antlaşmaları öncesi dönemde, henüz çok güçlü bir Devlet haline gelmemiş olan Rusya ile de, temelde ticarete dayalı diplomatik münasebetler başlamıştır. 1497'de Mihail Pleşçeyev başkanlığındaki Rus heyeti İstanbul'a gelmiş ve bu zat, ilk Rus elçisi sayılmıştır¹¹². Büyük devletlerle kurulan, büyükelçi, elçi veya maslahatgüzar seviyesindeki bu diplomatik ilişkilerin yanında, çoğunluğu anlaşma imzalanması vesilesiyle olmak üzere, Lehistan'la Macarlarla, Floransa ve Napoli ile Portekiz'le de kısa süreli ve geçici diplomatik münasebetler kurulmuştur.

¹¹¹ Sander, **a.g.e.**, sayfa 88

¹¹² Girgin, **a.g.e.**, sayfa 63

3.4. OSMANLI DİPLOMASİSİNDE KURUMSAL YAPI

Osmanlı Devleti, 1793 yılında Yusuf Agâh Efendi'nin Londra büyükelçisi olarak tayin edilmesine kadar tek yanlı diplomasi yöntemini benimsemiştir. On dokuzuncu yüzyılda diplomasi diğer dönemlere göre daha önemli bir hale gelmişti. Avrupalı Devletler karşısında askerî bakımdan iyice zayıflayan Osmanlı Devleti diplomasiyi bir savunma stratejisi olarak kullanmaya başlamıştı. Bu stratejinin ana unsurlarını da devletin ömrünü uzatmak ve bunun için yapılan yeniliklerde batılı devletlerin desteğini sağlamak oluştuyordu¹¹³.

Osmanlı'da diplomasiinin işleyişinin anlaşılması bakımından, dış politikayı yürüten ve diplomasiinin merkezinde yer alan kurumlardan bahsetmek gerekmektedir.

Osmanlı Devletine ilişkin yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti, devletin tarihini; kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerine ayırarak inceleme hususunda müttefiktir. Bu çerçevede, devletin büyüme döneminin yaklaşık 150 yıl kadar ve 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesini müteakip imparatorluk haline gelmesi, yükseliş devrinin 125 yıla yakın sürmesi, yine oldukça uzun bir duraklama dönemi geçirmesi ve sonuçta gerileme ve çöküş dönemine girmesi, İbn-i Haldun'un devletlerin doğan, yaşayan ve bir süre sonra ölen varlıklar olduğuna dair tezini de doğrular niteliktedir. Bunu tarihlere göre ayırmak gerekirse, 1299 yılındaki kuruluşundan 1453'e kadar geçen süreye kuruluş dönemi; 1453'te İstanbul'un fethedilmesiyle beraber İmparatorluk vasfını kazanmasından 1579 yılında Sokullu Mehmet Paşa'nın vefatına kadar olan süreç yükselme dönemi; 1579'dan 1683 Viyana bozgununa kadar olan dönem duraklama dönemi; 1683'ten 1782 Yaş antlaşmasına kadar olan dönem gerileme

¹¹³ Alkım Uygunlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Diplomasi ve Murahhaslık Kurumu", **Yüksek Lisans Tezi**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bölümü, Eskişehir, Ocak 2007, s.9

dönemi; Yaş antlaşmasından 1923'te resmen ortadan kalktığı dönem ise çöküş dönemi olarak ayrılabilir.

Zirveye ulaşma ve ihtişam devri, güçlü ve kudretli büyük padişahlar olgusundan sonra sarayın ağırlığı yine başta gelmekle beraber artık bir devlet bürokrasisi oluşmaya başlamıştır. Bir hükümet; yani başında sadrazam veya vezir-i azam olan zatın bulunduğu bir üst yönetim heyeti şeklinde ve artık sarayın içinde çalışmak yerine yavaş yavaş, hemen yanındaki Bâb-ı Âlî (Sublime Porte) denen mahalde çalışmaya başlayan (1654) bir devlet düzeni, İmparatorluğu yönetmeye başlamıştır¹¹⁴.

Osmanlı merkez örgütünün en başında gelen kişi bizzat padişahın kendisidir. Osmanlı hükümdarları ilk zamanlarda Bey ve Han gibi ünvanlar taşımışlardı. İlk üç hükümdar birer muğlâk monark sayılmakla beraber, henüz askerî geleneğin etkisi sürdüğünden, sade bir protokole, örf, adet ve istişareye dayanan bir yönetim göze çarpmaktaydı¹¹⁵. Fatih Sultan Mehmet ile beraber, mutlak iktidar sahibi hükümdar kişiliği ön plana çıkmıştır. Osmanlı padişahları, *halîfe-i müslimîn* sıfatını almışlardır. Bu sıfatın “alınışı” daha ziyade okul kitaplarında 1. Selim’in Mısır’ı fethinden sonra “devralındığı” şeklinde aktarıla gelmiştir. Gerçekte Osmanlı hükümdarlarının 1. Selim öncesinde de hilâfet unvanını kullandıkları görülmektedir¹¹⁶. Başlangıçta bu, özgün bir unvan sayılmamakla beraber, 19. yy.’da bütün dünya bunu kabul etmiştir¹¹⁷. Hilafet, Osmanlı asırlarında Avrupa siyaseti ile olan ilişkilerin ağırlıklı etkisi altında yeniden biçimlenme geçirmiş, Osmanlı’nın Avrupa’daki algılanışında en büyük etkiye sahip kurumlardan birisi olagelmıştır

¹¹⁴ Girgin, **a.g.e.**, s.3

¹¹⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.169

¹¹⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s.193

¹¹⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s.187

3.4.1. Dîvan-ı Hümâyûn ve Nişancı

Osmanlı yönetiminde, padişah'tan sonraki devlet kademesinin en üst yönetimi Divan-ı Hümayun'dur. Bugünkü Bakanlar Kurulu diyebileceğimiz Divan'ın en önemli kısmı, muamelatın yürütüldüğü bürokratik örgüttür. Osmanlı henüz uç beyliği halinde iken devlet Osman Gazi ve etrafındaki kumandanlardan ibaretti. Ancak Orhan Bey zamanından itibaren toprakların genişlemesi ve yeni devlet işlerinin ortaya çıkması, üst yönetimde teşkilatlanma zarureti ortaya çıkarmıştır. "Divan" denilen karar organı teşekkül etmiştir. Divan şeklindeki örgütlenme esasen Osmanlılardan önceki İslâm devletlerinde de mevcuttur. Emevî ve Abbâsilerde olduğu gibi Selçuklular ve İlhanlılarda da mevcudiyeti sabittir¹¹⁸.

Bu örgütün başı, 17. Yüzyıla kadar "Nişancı"dır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Divan'a başkanlık etmeyi bırakmış, Sadrazam bu işe memur edilmiştir. Bu aşamada mühür de sadrazama emanet edilmiştir. Sadrazam'ın yetki ve gücü de artmıştır¹¹⁹. Toprak sistemindeki bozulmayı müteakip Nişancının önemi 17. Yüzyıldan itibaren azalmıştır. Bu zamanlarda Divan-ı Hümâyûn'un yüksek rütbeli memurlarından reisülküttabın doğrudan sadrazama bağlanıp, ofislerin de Bâb-ı Âlî'ye nakledilmesiyle nişancının görevleri ve durumunda bir düşüş başlamıştır. Fatih kanunnamesinde nişancının ancak şu üç memuriyetten birinden gelebileceği tespit edilmiştir: Mal defterdarlığı, belli bir yevmiyeye hak kazanmış kadılıklar (yani hiyerarşinin üst basamağındaki hukukçular) ve Reisülküttaplık¹²⁰. Ülkenin güçlü ve istikrarlı dönemlerinde bu görevde bilgili ve nüfuzlu ilmiye mensuplarının bulunduğu görülmektedir.

Divan-ı Hümayun'un bütün yazı ve evrak işleri bir kâtipler heyeti tarafından yürütülmüş olup, bu heyet bugünkü anlamda bürokrasi sınıfını oluşturmaktadır.

¹¹⁸ Girgin, a.g.e, s.13

¹¹⁹ Girgin, a.g.e., s.15

¹²⁰ Ortaylı, a.g.e, s.214

3.4.2. Reisü'l-küttap (Reis Efendi)

Divan-ı Hümayuna bağlı bürolardaki yazışma işlerinin şefi ise başlangıçta nişancıya bağlı Reisü'l-küttap denen yüksek rütbeli memurdu¹²¹. Reisü'l-küttap; Divan-ı Hümayun'da yazı isleriyle uğraşan kalemelerin ve kâtiplerin başkanıydı¹²². Devlete ait işleri çok iyi bildiğinden kendisine büyük önem verilirdi. Nişancının maiyetinde bulunurdu. Divan-ı Hümayun'un doğal üyesi değildi. Görevleri arasında; atamaların yapılması, tımarların dağıtılması dilekçe ve şikâyetlere cevap verilmesi, devletin yayınladığı kanunların kaydedilmesi gibi kâtiplik işleri yer alıyordu¹²³.

Fatih Sultan Mehmet devrinde devletin hukuki normlarını derleyen ve geliştiren Fatih Kanunnamesinde de Reisü'l-küttaptan bahsedilmesi, bu makamın gayet eski ve ondan önce de var olduğuna işaret etmektedir. Benzer bir pozisyon, daha evvelki bazı İslâm devletlerinde de görülmektedir¹²⁴.

Nişancının örfî hukukla ilgili görevleri önemli ve zaman alıcı olduğundan ona yardımcı olarak atanan Reisü'l-küttap kısa sürede hem Divan-ı Hümayun toplantılarının yürütücüsü, hem de merkez bürokrasisinin fiili şefi durumuna gelmişti¹²⁵. Yazı işlerinin başı olarak, sadrazam tarafından sultana sunulan raporların kayıtlarını tutardı. Bu raporları özel bir kese içinde divanda sultana verirdi. Sultan veya sadrazamın elçilerle düzenlediği toplantılara katılırdı. Çarşamba günleri çalışmazdı. Onun yerine işlere dört

¹²¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.215

¹²² Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Bürokratik Reform**, İstanbul, İz Yayınları, 1993, s.70

¹²³ Carter Findley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform (1789-1922)**, Çev: L. Boyacı-İ. Akyol. İstanbul, İz Yayınları, 1994, s.46

¹²⁴ Girgin, **a.g.e.**, s.17

¹²⁵ Mumcu, 1976, 58' en akt. Uygunla, **a.g.m.**, s.10

tane hâkim bakardı. Resmî protokolde “Çavuşbaşı” ile aynı rütbedeydi. Resmî törende beraber yürürlerdi. Arkalarından da Defterdar gelirdi¹²⁶.

Klâsik dönem Osmanlı yönetiminde bağımsız bir dışişleri kalemi mevcut değildi. Reisü'l-küttap, kâtiplik işleri yanında dışişleri ile ilgili yazışma ve temasları da yürütmekteydi¹²⁷. Hariciye teşkilatının sarayda filizlendiği ve sarayın bürokratik yapısıyla iç içe olduğu açıktır. Ayrıca da Sadâret, yâni Başbakanlık işleri de hariciye işleriyle karışmış, kaynaşmış durumdadır¹²⁸.

Reisü'l-küttaplığın önemi on sekizinci yüzyılda arttı. Bu yüzyılda devletin dış ilişkileri artmış; sadrazamın divanı Bâb-ı Âlî' de yönetim işlerinde önem kazanmıştı¹²⁹. Nişancının maiyet memurluğundan çıkan Reisü'l-küttap doğrudan sadrazamın maiyeti haline gelmişti¹³⁰.

Reisü'l-küttap, aslında hariciye işlerini yürüten görevli değildi. Ancak doğrudan sadrazam nezdinde çalışmaya başladıktan ve devletin dış ilişkileri yoğunlaştıktan sonra dışişleri yazışmalarını yürüten kimse olarak bu fonksiyon onun üzerinde kalmış ve 19. Yüzyılda Umur-ı Hariciye Nezareti de bu nedenle Reisü'l-küttaplık ofisinin üzerine kurulmuştu¹³¹.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus, reisülküttabın bugünkü dışişleri bakanına tekabül ettiğine ilişkin yaygın bir düşüncenin mevcudiyetidir. Ancak, bugünkü anlamda bakan tipi yetki ve sorumluluk, çok uzun süre esasen sadrazamda bulunmaktadır. Reis efendi (ya da Reisü'l-küttap) ise daha ziyade bugünkü anlamıyla Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına tekabül etmektedir¹³². Hariciye işleri 1836 yılında ayrı bir Bakanlık olarak teşkilatlandırılmıştır.

¹²⁶ Deny,1991, 481-482'den akt. 70, s.10

¹²⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1 İstanbul, 1989. s. 278-279, s.278

¹²⁸ Girgin, **a.g.e.**, s.16

¹²⁹ Uygunlar, **a.g.m.**, s.10

¹³⁰ Akyıldız, **a.g.e.**, s.71-72

¹³¹ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.215

¹³² Girgin, **a.g.e.**, s.15

3.4.3. Divan-ı Hümayun Kalemleri

Bâb-ı Âlî’ de, Reisü’l-küttâp’ın yönetiminde dört kalem bulunmaktaydı. Reisü’l-küttâb kâtiplik ve dışişleriyle ilgili işlerini bu kalemler vasıtası ile yürütmekteydi. 1789 yılına kadar bu kesime Kalemiye Sınıfı denilmiştir¹³³. Bu kalemlerden üçü Divan-ı Hümayun Kalemleri olarak tanınan, şefleri Reisü’l-küttâp olmakla beraber “Beylikçi”ye bağlı bulunan “Beylik, Tahvîl ve Rüûs Kalemleri” idi¹³⁴. Dördüncü kalem ise kesin kuruluş tarihi belirlenemeyen “Amedî Kalemi” idi¹³⁵. Bu kalemleri en başta Nişancı, sonra da Reisü’l-küttâp denetleyip yönetmekteydi. Hariciye alanındaki işler, Beylikçi ve Amedî kaleminin elindeydi¹³⁶.

Beylikçi Kalemi’nde; devletin idarî işlerinde kendilerine yetki verilmiş kimselere yazılan emirlerin kayıtları tutulurdu¹³⁷. Divan-ı Hümayun sicillerini tutmak, çeşitli konulardaki anlaşmazlıkları çözmek, divana gelen her çeşit şikâyetin hükmünü vermek bu kalemin görevleri arasındaydı¹³⁸. Kanunlar Beylikçi tarafından yazılırdı ve Beylikçi bu belgeleri Reisü’l-küttâba gitmeden imzalardı¹³⁹. Divan’ın diğer üç kaleminden gelen yazıları görmek, üzerlerine kendi “sah” işaretini koymak ve Reisü’l-küttâbın isteklerine hazır bir şekilde yürütüp saklamak Beylikçinin görevlerindendir. Beylikçinin yardımcısına “*Kisedar*” denmektedir ve onun emrinde önemli yazılar için *mühimme*, kanunların yasallığını inceleyen *kanuncu* ve raportörlük işlerini yürüten *ilâmcı* odaları bulunmaktaydı¹⁴⁰. Fermanlar ve beratlar bu kalemde temize çekilirdi¹⁴¹.

Kalemin dışişleri ile ilgili görevleri de vardı. Bunlar; yabancı devletlerle yapılan antlaşmaların kayıtlarını tutmak, yabancı devletlere gönderilen

¹³³ Girgin, **a.g.e.** s.16

¹³⁴ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.216

¹³⁵ Bayrak, 1991, 31-32’den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹³⁶ Girgin, **a.g.e.**, s.16

¹³⁷ Temelkuran, 1975, 137’den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹³⁸ Çorbacıoğlu, 1988, 72’den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹³⁹ Reyhmen-Zajoczkowski, 1991, 374’den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹⁴⁰ Girgin, **a.g.e.**, s.16

ahidnâme ve nâme-i hümayunların kayıtlarını tutmak, yabancı devlet elçilerinin Hariciye Nezareti'ne sorduğu bir konuya ait açıklama yapmak gibi görevlerdi. Bütün bu belgelerde Beylikçinin imzası bulunurdu¹⁴². Bu belgeleri inceledikten sonra Reisü'l-küttaba teslim ederdi. Eğer belge ferman ise mührünü basması için Nişancıya gönderirdi¹⁴³.

“Amedi” kalem de dışişleri faaliyetlerinin yürütülmesi bakımından önemli görevlerle donatılmıştır. Amirine *Amedci* denmektedir. İlk aşamada Reisü'l-küttabın özel kalem müdürü görevini yürütmüş olup, temel görevleri, yabancı devletlerle yapılan görüşmeler, tutanaklar, anlaşma örnekler, yabancı devletlere gönderilen mektuplar, elçi, konsolos, yabancı tüccarlara yazılan ve yabancılardan gelen yazıları toplamak ve saklamaktır¹⁴⁴. Devletin yönetim merkezinin Bâb-ı âliye taşınmasından sonra, özellikle de dış münasebetlerin artmasıyla beraber amedcinin görev ve yetkileri de artmıştır.

Divan-ı Hümayun kalemleri 18. Yüzyıla kadar bu görevleri yürütmüşlerdir. Bu dönemde bu bürolar Bâb-ı âliye yani sadarete bağlanınca dış ilişkileri yürütme görevi buraya kaymış ve 1793 yılından itibaren dışarıya devamlı elçi gönderilmeye başlanınca bir hariciye nezareti kurulmuştur¹⁴⁵.

Osmanlılarda sivil bürokrasi kesimi başlıca “Kâtibân-ı ahkâm-ı divân” ile “Kâtibân-ı hâzine-i âmire” olarak iki ayrı zümreye ayrılmıştır. Bunlardan birincileri, Reisü'l küttâba ve onun üzerinde Nişancıya tabi iken, ikincileri Defterdara bağlı olmuşlardır¹⁴⁶.

¹⁴¹ Pakalın, 231, 1993'ten akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹⁴² Temelkuran, 1975, 137'den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹⁴³ Deny, 1991, 482'den akt. Uygunlar, **a.g.m.**, s.11

¹⁴⁴ Girgin, **a.g.e.**, s.16

¹⁴⁵ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.217

¹⁴⁶ Girgin, **a.g.e.**, s.18

3.4.4. Hariciye Nezareti Dönemi ve “Yeni Diplomasi”

Avrupa’da büyük yankılar uyandıran, yepyeni siyasi değişikliklerin habercisi olan ve yıllarca Fransa’da çalkantıları dinmeyen, fikirleri dünyaya yayılmaya başlayan Fransız İhtilâli (1789) Osmanlı yönetiminde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde sürekli diplomasi yönteminin gereksinimini ilk hisseden ve uygulamasını başlatan padişah Sultan III. Selim (1789–1807) olmuştur. III. Selim, yabancı devletler hakkında ve bu devletlerde yer alan olaylar ve gelişmelere ilişkin daha doğrudan ve güvenilir bilgi sahibi olmak ve aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu’nu Batılı devletler topluluğunun dışında bırakmamak gerekçeleriyle, Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler kurma kararını almıştır. Bu kararın alınmasından önce III. Selim, Ebubekir Ratip Efendi’yi gözlemci gibi özel temsilci olarak Avrupa’da olan biteni anlamak için Viyana’ya göndermiştir. Ratip Efendi, Mayıs 1792’de dönüşünde sultana 500 sayfalık bir rapor sunarak durumun nezaketini bildirmiştir¹⁴⁷.

Bu durumda, Avrupa’daki karışıklıkların izlenebilmesini sağlamak ve birinci elden doğru bilginin edinilmesini temin etmek amacıyla o dönemin en büyük gücü olarak addedilen İngiltere’ye ilk Osmanlı elçisinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durumun İstanbul’daki İngiliz büyükelçisine bildirilmesini müteakip, Bâb-ı Âlî Kalyonlar eski kâtibi Yusuf Agâh Efendi bu iş için seçilerek Büyükelçi unvanı ile bu göreve atanmıştır. Karayoluyla yapılan seyahatin ardından 21 Aralık 1793 tarihinde Yusuf Agâh Efendi, Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisi sıfatıyla İngiltere’ye intikal etmiştir¹⁴⁸. Ancak Büyükelçi’nin İngiltere kralına sunacağı hediyelerin deniz yoluyla gönderilmesi nedeniyle yaşanan gecikmeden dolayı, Osmanlı büyükelçisi, temsil görevine resmen ancak 29 Ocak 1795 tarihinde başlayabilmiştir.

Bundan sonra, ikinci Osmanlı Büyükelçisi, 13 Temmuz 1797 tarihinde görev yerine ulaşan Paris Büyükelçisi Moralı Seyyid Ali Efendi olmuştur.

¹⁴⁷ Girgin, a.g.e., s.41

Ancak Ali Efendi, Napolyon'un Mısır seferini dahi merkeze haber verememiş olması ve Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın hileli ve kurnaz oyunlarına kanması, başarısız bir görev dönemi geçirdiğini göstermektedir. Mısır savaşı sonrasındaki barış müzakerelerinde de başarılı bir seyir izlememiş ve görevi sona ererek geri dönmüştür¹⁴⁹.

Berlin'e atanan ilk Osmanlı mukim elçisi de 15 Haziran 1797 tarihinde görevine başlayan Ali Aziz Efendi olmuştur. Bir yıl sonra vefat etmesinin ardından yeni bir büyükelçi atanması kararlaştırılmışsa da, Prusya hükümetinin büyükelçi istememesi nedeniyle Esad Efendi maslahatgüzar olarak atanmıştır. Viyana'ya gönderilen ilk Osmanlı Büyükelçisi İbrahim Afif Efendi de görev yaptığı üç yıl boyunca siyasi faaliyetlerde bulunup, Mısır'a çıkarma yapmış olan Fransa'ya karşı Osmanlı-Rus ittifakına Avusturya'nın da katılması için çaba gösterse de, bu çabaları sonuç vermemiştir.

III. Selim'in, ilk kez denemiş olduğu mukim elçilerden beklediği sonucu alamadığı, yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak, atanan büyükelçiler geri çağırılmıştır. Bundan sonra Fenerli Rum beyzadelerin sefir olarak görevlendirilmesi cihetine gidilmekle beraber, bunların öncelikle maslahatgüzar olarak görevlendirilmelerine karar verilmiştir¹⁵⁰.

III. Selim'in başlattığı yenilikleri II. Mahmut önemli derecede devam ettirmiştir. Bu yenilikler dışişleri örgütlenmesinde de kendini fazlasıyla göstermiştir. İlk olarak 1821 yılında Müslüman tercüman yetiştirmek üzere Bâb-ı Âlî tercüme odasını kurmuştur. Bu oluşumun nedeni Mora isyanında Rum asıllı Divan-ı Hümayun tercümanlarının isyancılarla işbirliği yaptıklarının tespit edilmesi idi. Yine bu dönemde Mısır meselesi yüzünden dış ilişkiler sıklaşmaya başlayacak ve bu durum karşısında II. Mahmut, III. Selim'den sonra gerileyen elçilik ve konsolosluk teşkilatını güncelleştirmeye karar verecektir.

¹⁴⁸ Girgin, a.g.e., s.41

¹⁴⁹ Girgin, a.g.e., 42

¹⁵⁰ Girgin, a.g.e., 43

Mehmet Ali Paşa isyanının gelişmesi üzerine yabancı devletlerin yardımı ile Bâb-ı Âlî'nin kendisini kurtarmaya çalışması 1821–1830 sürecinde inziva siyasetine dönüldüğü için kapanan elçiliklerin tekrar kurulmasını gerektirmiştir. II. Mahmut, Mustafa Reşit Paşa'yı 1834'te Paris'e tayin ederek Avrupa başşehirlerinde daimi elçiliklerin yeniden kurulmasına girişmiş, böylece Osmanlı Devleti ve ondan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin diplomatik temsili 1830'lardan günümüze kadar aralıksız sürdürülmüştür.[

Haricî işlerin artması ve önem kazanması nedeniyle 1836 yılında II. Mahmut, Reisü'l kütütlük makamını artık nezaret seviyesine yükseltmiş ve "Umur-ı Hariciye Nezareti" kurularak yeni bir teşkilâtlanmaya gidilmesini buyurmuştur. Bu durumda öncelikle ve ağırlıklı olarak dış ilişkilerle meşgul bulunan Amedî Kalemî Kâtipleri, Hariciye Odası ve Dâhiliye Odası olarak ikiye ayrılmış, böylece münhasıran dışişleriyle uğraşan birim ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, o zamana kadar Vezirler, Defterdarlar ve Nişancılara Erkân-ı Bâb-ı Âlî denmekteyken, Reisü'l Küttâptan daha aşağıda olan rical, Bâb-ı Âlî seviyesinde sayılmışlardır. Ancak nezaret kurulması kararıyla, son Reisü'l Küttab Yozgatlı Akif Efendi, Müşirlik rütbesiyle ilk Umur-ı Hariciye Nâzırı yapılmıştır¹⁵¹.

Hariciye Nezareti ilk yıllarında Mustafa Reşit Paşa'nın iktidarında olup, normal görevleri dışında iç reform yasaları, imparatorlukta yabancı tebaa ve Müslüman olmayanların durumları ve bu konuda gerekli tüzüklerin çıkartılması, dış ilişkiler ve dış ticaret gibi başka nezaretlerin çalışma alanlarına girmesi gereken bazı konularda da faaliyet göstermiştir. Daha önce Divan-ı Hümayun ve sonrada sadrazam adına Reis-ül küttab yetkisiyle Bâb-ı Âlî tarafından yapılan çeşitli yasama ve sicil kayıt konuları bundan sonra yalnızca Hariciye Nezaretinin yetki alanında olacaktır.

¹⁵¹ Girgin, a.g.e., s.18

Bunu takip eden süreçte ayrıca Avrupa'da yeniden ikamet elçilikleri de II. Mahmud zamanında kurulmuştur. Bundan sonra Hariciye Nezareti teşkilatı, İmparatorluğun yıkılışına kadar varlığını sürdürecektir. 1835'te yapılan bu düzenlemeden sonra ve 1839 Tanzimat Fermanı'nı izleyen süreçte Osmanlı İmparatorluğunun dış temsilcilikleri aşağıdaki şekildedir¹⁵²:

Paris'te büyükelçilik, Viyana'da büyükelçilik, Berlin'de ortaelçilik ve Londra'da ortaelçilik olarak dört diplomatik misyon mevcuttur. Ayrıca başkonsolosluk olarak Anvers, Amsterdam, Hamburg, Paris, Tebriz, Trieste, Cenova, Korfu ve Yedi Adalar, Londra, Lizbon, Marsilya, Napoli, Şıra gibi yerlerde temsilcilikler bulunmaktadır. Konsolosluk misyonu olarak da Viyana Venedik, Livorno, Zanta, Birmingham, Malta, Oporto, Cebeli Tarık, Barselona, Alicante ve New York'da temsilcilikler bulunmaktadır. Kısa bir süre sonra Atina ve Tahran'a da maslahatgüzarlıklar açılmıştır.

Hariciye Nezaretinin ileriki dönemlerinde de kurumsal yapıda yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1846'da diğer ülkelerden gelen elçi ve devlet adamları ile ilgilenmek ve gerekli merasimleri uygulamak üzere Hariciye Teşrifatçılığı, 1851'de ülke içindeki azınlıklar ve konsoloslarla alakalı yazışmaları yürütmekle görevli Hariciye Mektupçuluğu ve 1856'da artan dış yazışmalarla ilgilenmek amacıyla Tahrirat-ı Ecnebiye Odası kurulmuştur¹⁵³. Nezaret' in merkez teşkilatı ihtiyaçlar oranında gittikçe gelişmiştir. Daha sonra oluşturulan birimlerden Mezâhip Odası, önceleri beylikçinin görevleri arasında yer alan devletin gayrimüslim unsurları ile ilgili kayıtlara, Hariciye Kitabeti de Osmanlı tebaası ile gayrimüslimler arasında meydana gelen hukuki davalara bakmaktaydı. 1868 Devlet Salnamesinde yer alan Hariciye Evrak Müdürlüğü nezaretin evrak akışı ile, bir yıl sonraki salnamede yer alan

¹⁵² Girgin, **a.g.e.**, s.46

¹⁵³ Banu El, "Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", <http://www.geocities.com/begunay/V6.htm>, erişim tarihi: 7/05/2005

Hariciye Matbuat Kalemi de yerli ve yabancı gazete ve matbuatı takip etmek ve işlemlerini yürütmek ile görevliydi¹⁵⁴.

Tuğrakeş Odası ile Amedî, Divan, Mühimme, Rüûs ve Tahvil gibi eski Divan-ı Hümayun kalemleri Reis'ül Küttaplıktan kalma bir miras olarak nezaret bünyesinde bırakıldı. Bunlardan Ruus ve Tahvil kalemlerinin dışında kalanlar önem ve fonksiyonlarını nezaretin kurulmasından sonra da devam ettirdiler. Nitekim çıkan bütün kanun ve nizamnamelerle Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı anlaşma ve muahedelerin kayıtlarının muhafaza edildiği bir yer olan Divan Kalemi çalışmalarını 1880'lere kadar Nezaret bünyesinde sürdürmüş ve daha sonra sadarete bağlanmıştır. Rüûs ve Tahvil kalemlerinin varlıkları ise fonksiyonel olmaktan çok semboliktir. Bu dairelerin memurları, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen maaş tahsisi ve yeni personel düzenlemeleri uygulamalarından faydalandırılmayarak eski hallerine bırakılmış ve görevleri yeni müesseseler tarafından üstlenildiğinden etkinliklerini ve eski itibarlarını kaybetmişlerdir.

¹⁵⁴ El, a.g.m., 7/05/2005

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE OSMANLI DİPLOMASİSİNE ETKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğunun ondokuzuncu yüzyılda karşılaştığı temel sorun hem iç hem de dış kaynaklıdır. Gücünün doruğunda olduğu onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Osmanlılar, Macaristan'dan Kırım'a ve Tunus'tan İran Körfezi'ne kadar uzanan toprakları yöneten ve Doğu Akdeniz'de egemen olan bir güçtür¹⁵⁵. Ancak onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde Osmanlılar, askerî, ekonomik, teknolojik ve idari açılardan Avrupalı büyük güçlerin oldukça gerisinde kalmıştır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar aslında ne büyük ne de küçük bir güçtü; geleceği, hem idarecileri hem de Avrupalı devletler için bir sorun haline gelmiş, gitgide karanlığa gömülen eski büyük güçlerden biriydi¹⁵⁶.

İmparatorluğun güçsüzlüğü nedeniyle toprakların ve devletin çıkarlarının korunmasının, silahlı güçlerin kullanımından daha çok diplomasi ve uzlaşma arayışlarına bağlı hale geldiği bir dönem başlaması nedeniyle diplomasi, 19. Yüzyılda Osmanlı devleti için, her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir. Gerek padişah, gerekse Bâb-ı Âlî için diplomasi pek çok açıdan bir savunma aracı haline gelmiştir. Diplomasi sayesinde imparatorluğa verilecek zararlar önlenabilir, yardım elde edilebilir ve imparatorluğun bir dizi reformlarla kendini geliştirdiği ve batılı olma yoluna girdiği konusunda Avrupalı güçler ikna edilerek onlardan gelmesi çok arzulanan destek sağlanabilirdi¹⁵⁷. Bu durum, imparatorluğu, geleneksel diplomasi yöntemlerinden vazgeçmeye ve Avrupa devletlerinin benimsediği sürekli elçilikler ile mütekabiliyet ilkesini benimsemeye zorlamıştır.

¹⁵⁵ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774 – 2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.1

¹⁵⁶ Hale, **a.g.e.**, s.2

¹⁵⁷ Roderic Davison, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Çev. Hayrettin Pınar, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 207-216

Bir önceki bölümünde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere, Reis'ül-Küttaplık makamının Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi ve bu Nezaretin Avrupâî tarzda örgütlenmesi, Osmanlı devletinin modernleşme çabalarının diplomasi alanına yansımalarının ilk örneği olarak değerlendirilebilir. Bu sayede diplomatik münasebetlerde Avrupa ile aynı dil konuşulmaya başlanmış, ortak protokol kuralları benimsenmiştir. Hariciye Nezareti'nin personel yapısında da Avrupâî bir model benimsenmiş, bu kapsamda, Fransızca konuşabilen ve Avrupalı diplomatlarla kolayca istişarede bulunabilen kişilerden oluşmaktaydı¹⁵⁸.

Osmanlı, diplomaside modernleştikçe, Avrupalıların dış politikada belirlediği yöntemleri de uygulamaya başlıyordu. Yükselme döneminde hiç ihtiyaç duyulmayan denge politikası, dış politikanın neredeyse temeli haline gelmektedir. Rusya tehlikesine karşı İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın desteğinin alınması, Mısır meselesinde Rusya'nın, sonrasında İngiltere ve Fransa'nın dengeleyici unsur olarak benimsenmesi, bu dengeleme politikalarının temel öge olduğunu göstermektedir. Ancak, dengeleme politikasının yürütülebilmesi, dengenin iki ucunda bulunan devletlerin de bundan çıkarının olmasına bağlıdır. Bu kapsamda, Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin engellenmesi amacıyla İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı devletini desteklediği görülmektedir.

İngiliz ticaretinin yakın doğudaki artışı, bir dış politikayı da beraberinde ortaya çıkarmıştır. Bu politikanın birinci maksadı, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü dış saldırılara karşı korumak, ikincisi de bu devletin özgür ve bağımsız olmasını sağlayacak şekilde dahili gelişimini teşvik etmek olarak özetlenebilir. 1833 yılı ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması, bu yeni politikanın başlangıcını ifade eder¹⁵⁹. Bundan sonra İngiltere, Osmanlı reformuna destek verecek, ancak bu reform

¹⁵⁸ Carter V. Findley, **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte: 1789-1922**, Princeton, 1980, 4. Bölüm'den akt., Davison, **a.g.m.**, s.207

alışmalarının anayasal çalışmalardan ziyade ordunun ve mali yönetimin güçlendirilmesine odaklanmasını tavsiye edecektir¹⁶⁰. Bununla beraber, 1878 Osmanlı – Rus Savaşından sonra Osmanlı devletinin ayakta kalmasından ümidini kesen İngiltere, denge unsuru olmaktan çıkarak, İmparatorluğın paylaşılmasına ilişkin stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Nitekim bunun ilk göstergesi, Mısır meselesinin czm amacıyla Mısır’a yerleşen İngiltere’nin buradan ıkmayacağının anlaşılmış olmasıdır. Bundan sonra Osmanlılar, dış politikalarında, bütün alternatifleri denedikten sonra İngiliz desteğine başvurmayı tercih edeceklerdir¹⁶¹.

Osmanlı devleti, şartlar tamamen kontrol altında olmadığı sürece uluslararası konferanslardan olabildiğince kaçınma anlayışını da benimsemiştir. Bunun nedeni, konferanslarda yaşanan tecrübeler olmuştur. Konferanslarda bir araya gelen Avrupa devletleri Osmanlı devletinden cşitli taleplerde bulunmakta ya da içişlerine müdahale edecek bir karar alabilmekteydiler. Özellikle, III. Napolyon ve Cavour döneminde (1856 – 1870) konferanslar tam bir tehlike idi; bu iki milliyetçi devlet adamı, Avrupa haritasını değiştirerek kıtayı yeniden şekillendirmeye dönük ve büyük bölümü İmparatorluk aleyhine olan tutkulara sahiptir¹⁶².

Modern ağlardaki bütün devletlere özgü olan üçüncü bir yöntem, basın yoluyla diğer ülkelerdeki kamuoyunu etkileme anlayışıdır. 1858 yılında, Avrupa gazetelerindeki iftiralardan ötürü, Bâb-ı Âlî yurtdışındaki ellerini bazı temel problemlerde, düzenli olarak çıkarılacak haber bültenleri ile bilgilendirmek amacıyla bir basın merkezi kurmuştur. Ayrıca Osmanlı diplomatları, Avrupa gazetelerinin editrlerini kendi çıkarlarına uygun yayın yapmaları konusunda nasıl elde edebileceklerini ve kendi haberlerini

¹⁵⁹ Edgar Bailey, “Palmerston ve Osmanlı Reformu”, ev. Yasemin Avcı, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İncık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 217

¹⁶⁰ Bailey, **a.g.m.**, s.225

¹⁶¹ Davison, **a.g.m.**, s.214

¹⁶² Davison, **a.g.m.**, s.214

gazetelerde ve basın organlarında nasıl yayınlatacaklarını da öğrenmişlerdir¹⁶³.

Diğer taraftan, Osmanlı Sultanları 19. Yüzyıla kadar, sadece seferlerde orduya kumanda etmek amacıyla Osmanlı toprakları dışına çıkmıştır. 19. Yüzyılda ise ilk defa Abdülaziz, 1876 yılında nazırlarının ısrarlı talepleri sonucunda Paris, Londra ve Viyana'yı kapsayan ve bir müddet Almanya'da da kalınan bir seyahat gerçekleştirmiştir.

Bunların haricinde, diplomaside kullanılan birçok Avrupâî yöntem, Osmanlı diplomatlarınca da benimsenmiş ve uygulanmıştır. Her şeyden önce, Osmanlı diplomatlarının çok iyi düzeyde Fransızca bildikleri bilinmektedir. Diğer taraftan, Avrupa'daki muadillerini taklit etmek suretiyle resmî diplomatik notalar yazma, kişisel iyi niyet dilekleri iletmek istenildiğinde bir kopyası muhafaza edilebilen ve yabancı nazırları bilgilendirmeye dönük yazışmaları düzenli yazışmalar, konferanslarla ilgili formaliteler, özet raporlar, tutanaklar, protokoller, resepsiyonlar, yemekli balolar gibi Batılı adetler de Osmanlı diplomatları tarafından uygulanmıştır. 1855 yılında telgraf sisteminin İstanbul'a kurulması ile birlikte Osmanlı diplomatları bu araçtan da özellikle önceliği olan mesajları ve şifreli gizli yazıları göndermek amacıyla yararlandırılmışlardır¹⁶⁴.

4.1. TANZİMAT GELİNER SÜREÇTE DİŞ POLİTİKA

Tanzimat Fermanı'nın yayımlandığı yıllarda İmparatorluğun gündemini meşgul eden en önemli konular, hiç şüphesiz Yunan İsyanı, Cezayir'in Fransa tarafından işgali ve Mısır meselesi ile Mısır meselesinin sonucu olarak ortaya çıkan Boğazlar konularıdır. Osmanlı devleti, Yunan isyanı sonucunda Yunanistan'ı kaybetmesinin sarsıntılarını üzerinden atamadan,

¹⁶³ Davison, **a.g.m.**, s.214

¹⁶⁴ Davison, **a.g.m.**, s.216

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırısı ile karşılaşmıştır. Bu mesele, Osmanlı dış politikasını on yıl boyunca en çok uğraştıran mesele olmuştur. Bunun etkileri, isyanın sona ermesinden sonra da devam edecektir.

4.1.1. Yunan İsyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması

Sırp'ların şiddetli isyanlar sonucunda (1804–1815) Osmanlı imparatorluğundan bazı imtiyazlar koparmasını müteakip, Yunanlılar, İmparatorluğu temelinden sarsan büyük “Rum Fetret”ini çıkarmışlardır¹⁶⁵. Bu isyan, Osmanlı devletini bütün Avrupa ile ihtilafa sürüklemiş, “Şark Meselesi” tabiri de Avrupalılar tarafından ilk defa bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır¹⁶⁶.

Yunanistan'ın bağımsızlığını almasının önemi, Osmanlı devletinin parçalanmasında yeni bir süreci başlatmasıdır. Bu tarihten sonra, ulusal azınlıklar, bazı büyük Avrupa devletlerinin de desteğini alarak, imparatorluktan ayrılacaklardır¹⁶⁷. Gerçekten de, Yunanistan'ın Osmanlı'dan kopmasından sonra başta Balkan ulusları olmak üzere, dış güçlerin desteğini alan uluslar bağımsızlık mücadelesine girişeceklerdir. 1821 yılında Mora'da Rumlar ayaklandığında Osmanlı ordusu o kadar güçsüzdü ki, birbirinden ayrılan isyancıları bile durduramıyordu¹⁶⁸. Bu görev, kuvvetlerini Şubat 1825'te Yunanistan'ın güneyine göndererek 1826 baharında ayaklanmayı bastıran Mehmet Ali Paşa'ya verilmişti. Bunun üzerine Avrupa donanmaları olaya karışmışlardır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birleşen filoları 1827 yılının Eylül ayında Navarin Limanı'nda Mısır – Osmanlı filolarını batırınca Mehmet Ali Paşa'nın ordusu geri çekilmiştir.

¹⁶⁵ İncalcık, “Tanzimat Nedir?”, s. 28

¹⁶⁶ İncalcık, **a.g.e.**, s.28

¹⁶⁷ Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Çöküşü**, s.180

¹⁶⁸ Hale, **a.g.e.**, s. 13

Yunan isyanı, 1821–1824 yılları arasındaki ilk evresinde Osmanlı devletinin iç meselesi olarak sürmüştür. Mora isyanı esnasında isyana destek veren İstanbul Patriği Gregorius'un resmî elbisesi ile patrikhanenin önünde asılması, olaylara Rusya'nın müdahalesine neden olmuştur. Esasında Rusya için bir bahane olmuştur demek, uluslararası ilişkilerin gerçekleri bakımından daha doğru olacaktır. Rusya bunun üzerine Osmanlı devletine bir ultimatom verecek ve Eflâk ve Boğdan'dan Osmanlı askerinin çekilmesini ve Hristiyanlara ciddi garantiler verilmesini isteyecektir. Bunun üzerine Rusya ile diplomatik ilişkiler de kesilecek ve Rusya, Osmanlı sınırlarına asker yığmaya başlayacaktır¹⁶⁹.

Başlarda İngiltere, Yunan isyanına destek vermemiş, ancak Rusya'nın Yunan isyanına destek verdiğini anlayınca, olası bir bağımsız Yunanistan'ın Rus egemenliğine girmesi tehlikesine karşı kendisi Yunan isyanını destekleme cihetine gitmiştir. Avusturya'nın konuyu milletlerarası bir konferansa taşıması sonucunda da mesele, Osmanlı devletinin iç meselesi olmaktan çıkmıştır. İbrahim Paşa ve Mehmet Ali Paşa komutasındaki kuvvetlerin isyanı bastırmak üzere olduğu bir sırada, İngiltere Osmanlı devletine bir ultiatom vererek, derhal askeri müdahaleyi durdurmasını istemiş, böylece Yunanistan'ın bağımsızlığını sağlamış ve Yunanlıları kendisine minnettar bırakmıştır¹⁷⁰. Osmanlı devletini mütarekeye zorlamak amacıyla da, 20 Ekim 1827 günü Navarin'de Osmanlı donanması ateşe verilmiştir. Bundan sonra Fransa Mora'ya asker göndermiş, o sırada Rusya ile savaşmakta olan Osmanlı devleti de hem Rusya'ya yenilmiş, hem de Mora'da İngiltere ve Fransa'ya karşı koyamayarak 1829 Edirne Barışı sonucu Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Barışı, Osmanlı devletinin 1774 yılında Küçük Kaynarca'da imzaladığı anlaşmadan sonra yaptığı en kötü anlaşma olarak tarihe geçmiştir.

¹⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 101

¹⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.102

Yunan isyanının belki de en önemli sonuçlarından birisi, 1815 yılında kurulan Metternich düzenine indirilen en büyük darbelerden birisi olmasıdır¹⁷¹. Yunan ayaklanması, II. Mahmud'un acilen orduyu modernleştirmesi ve askeri yeniliğin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağını kaldırması sonucunu getirmiş, ayaklanma sürerken, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı tasfiye edilmiştir.

4.1.2. Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali

Cezayir, Fransa için önemli bir ticaret merkezi olagelmıştır. Osmanlı imparatorluğunun 19. Yüzyıldaki zayıf durumu ve son olarak Yunan isyanı sonucunda, sadece Yunanistan'ı kaybetmekle kalmayıp, Eflâk ve Boğdan üzerindeki egemenliğini de kaybetmesi, Fransa'yı Cezayir konusunda da harekete geçirmiş ve bir anlamda bu durumdan istifade etmesini sağlamıştır. Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın, Fransızlara verilen mercan avı imtiyazının bedelini yükseltmesi¹⁷² Fransa'ya aradığı bahaneyi vermiştir. Büyük bir donanma ile Cezayir'e asker gönderen Fransa, 5 Temmuz 1830 yılında Cezayir'i almıştır. Osmanlı bu durumu protesto etmekten başka bir şey yapamamış, Rusya da bu işgale sevinmiştir. İngiltere ilk başta Cebelitarık'ta Fransız hâkimiyetinden endişe duymuş ise de, Fransa'nın Temmuz İhtilali sonrasında İngiltere ile yakınlaşması nedeniyle bu konunun üzerine çok düşmemiştir¹⁷³.

4.1.3. Mısır İsyanı ve Boğazlar Meselesi

Mehmet Ali Paşa'nın Yunan isyanında Osmanlı devletine yardımcı olmasından sonra Paşa'ya Girit Valiliği verilmek istenmiş, ancak o Suriye

¹⁷¹ Sander, **a.g.e.**, s.181

¹⁷² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 109

¹⁷³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.110

Valiliği'ni istediği için bunu reddetmiştir. II. Mahmud'un, 1828–1829 yıllarında yapılan ve Edirne Antlaşması ile sonuçlanan son Osmanlı – Rus Savaşının yenilgisinin sorumlusu olarak Mehmed Ali Paşa'yı görmesi sonucu ilişkiler gerilmiştir. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı ordusunun zayıflığından istifade ile isyana kalkışmış ve önemli başarılar elde etmiştir. Bu isyan, Mısır'ın stratejik konumu nedeniyle bir süre sonra uluslararası ortamı da içine çekmiş ve batılı güçler, stratejilerine göre çeşitli pozisyonlar almışlardır.

Bu kapsamda Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı desteklemiş, ancak bunu yaparken Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının yaratacağı tehlikenin de farkında olarak, Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetli duruma geçmesini desteklemekle yetinmiştir. Avusturya, Rusya ile birlikte hareket etmiş olmakla beraber, Rusya'nın Balkanlar'daki faaliyeti ve boğazları ele geçirmesi ihtimali de bir endişe kaynağıdır¹⁷⁴. Rusya ise Mehmet Ali Paşa isyanından endişe etmiş ve Osmanlı devletine destek vermiştir. Osmanlı devletinin yıkılmasındansa zayıf bir şekilde ayakta tutulması, Rusya'nın yararına olarak değerlendirilmiş ve bu çerçevede politika izlenmiştir. İngiltere de bu isyandan rahatsız olmuş, Osmanlı devletinin bu isyan nedeniyle kendisine destek vermesi muhtemel Rusya'ya yaklaşmasının da önüne geçmek için destek vermiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı devletinin esasında bir iç sorunu olan Mısır isyanı, devletin içinde bulunduğu zor durum ve zayıflığı nedeniyle uluslararası bir mesele halini almış ve batılı güçler devreye girmişlerdir. 14 Mayıs 1833'te Osmanlı yönetimi ile Mehmet Ali Paşa arasında, İngiltere ve Fransa'nın devreye girmesi sonucunda Kütahya Antlaşması imzalanmıştır. Bununla, Osmanlı devletine destek vermek üzere İstanbul'a gelmiş bulunan Rus ordusunun İstanbul'da durması için sebep kalmamıştır. Bununla beraber, Rus askerlerinin İstanbul'dan çekilmesi gecikmiştir. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletine baskı yaparak Rus askerlerinin çıkışının hızlandırılmasını istemiştir. Bunun üzerine Rus askerleri İstanbul'u terk etmiş,

ancak bu esnada Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bir savunma ittifakı kurulmuştur. İttifakın en önemli hükmü de Antlaşmanın gizli maddesinde yer almaktadır; Osmanlı devleti, boğazları, diğer devletlerin savaş gemilerine kapatmaktadır¹⁷⁵.

Başta İngiltere olmak üzere batılı güçler, Osmanlı'ya yeterli desteği vermemiş olmalarının sonucunu Hünkâr İskelesi Antlaşması ile görmüş olduklarından, Mısır meselesinin ikinci safhasında Osmanlı Devletine destek vermişlerdir. Sonuç olarak Mısır meselesi, 15 Temmuz 1840'ta Londra'da toplanan bir konferans ile çözümlenmiştir.

Mısır meselesinin ortaya çıkardığı Hünkâr İskelesi Antlaşması, Avrupalı güçler için bir boğazlar meselesini de açığa çıkarmıştır. Osmanlı'nın yalnız bırakılması, Osmanlı'yı Rusya'ya doğru itmiş, sonuçta yürürlükten kaldırılmış olsa da, Boğazların kapatılmasına ilişkin hükümler ihtiva eden bir anlaşma ortaya çıkmıştır. Bu durum, boğazlar meselesinin ele alınması ve buna benzer bir durumun gelecekte yaşanmaması için tedbir alınması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, 13 Temmuz 1841'de yine Londra'da bir konferans toplanmış ve Osmanlı Devleti'ni barış zamanında herhangi bir savaş gemisinin boğazlardan geçmesine izin vermemesi konusunda yükümlülük altına sokan bir sözleşme imzalanmıştır¹⁷⁶. Bu sözleşmenin en önemli özelliği, boğazlar üzerindeki mutlak Osmanlı hâkimiyetini sona erdirmesidir.

Diğer taraftan, Mısır isyanının bastırılması ve sorunun İngiltere'nin öncülüğünde çözüme kavuşturulması, İngiltere'nin yakın doğu güç oyununda daha aktif bir oyuncu ve ondan sonraki 37 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun baş müttefiki olması sonucunu da doğurmuştur. Nitekim 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı devleti arasında imzalanan Balta Limanı

¹⁷⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 115

¹⁷⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 119

¹⁷⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.124

Antlaşması ile İngiltere, İmparatorluğun dış ticaretinde ayrıcalıklar ve yetkiler talep etmiştir. Bu yetkiler, İngilizlerin Tanzimat'a ve Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi Osmanlı devlet adamlarına verdiği destekle kuvvetlenmiştir¹⁷⁷.

4.2. TANZİMAT FERMANI VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

Osmanlı devletinin idari ve içtimai yapısındaki en önemli değişim, hiç şüphesiz 1839'da yayımlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya daha genel adıyla Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasından itibaren yaşanmıştır. Tanzimat fermanı ve sonrasındaki reformlar, devletin gelişmesi için kaçınılmaz olarak değerlendirilmiş ve zorunlu görülen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Özellikle de o dönemde Avrupa'yı yakından görme ve izleme fırsatını bulan üst düzey bürokratlar, Batı tarzında bir yapılanmaya geçmek için gerekli reformlar yapılmadan Türkiye'nin ilerlemesinin söz konusu olamayacağı kanaatine sahip olmuşlardır¹⁷⁸. Bu bürokratların içinde en önde gelen isimlerden birisi olup Paris ve Londra Büyükelçilikleri görevlerinde de bulunan ve 1837 yılında Hariciye Nazırlığına atanan Mustafa Reşit Paşa, reform hareketlerinin başında bulunmaktadır¹⁷⁹.

4.2.1. Tanzimat Fermanı

1839 yılında II. Mahmud'un yerine geçen Sultan Abdülmecid'in tek taraflı iradesi ile Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım günü ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, devletin temel yapısında önemli bir değişiklik getirmemekle birlikte, can ve mal güvenliği gibi temel haklar konusunda çok

¹⁷⁷ Hale, **a.g.e.**, s.15

¹⁷⁸ A.D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları", Çev. Durhan Hıdıralı, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 259

¹⁷⁹ Novıçev, **a.g.m.**, s.259

önemli düzenlemeler getirmiştir. Özellikle vergi, eğitim, askerlik konularında yenilikler ortaya çıkarmıştır. Esasen bu fermanın yayımlanmasının amacı, Hristiyan grupların, dış etkilerin de tetiklemesiyle giderek artan ulusçu duygularının yatıştırılması, devlete olan bağlılıklarının güçlendirilmesi ve varlıklı kesimlerin mal ve mülklerinin güvence altına alınması olarak belirlenmiştir¹⁸⁰. Ancak, Osmanlı bürokratlarını yönlendirerek reformların üst düzey planını hazırlayan İngiltere'dir. Bu yıllarda Bâb-ı Âlî İngiltere'nin gücünü ve Osmanlı devletinin birliğini muhafaza etmek istediğini fark etmişti. Bu itibarla bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün İngiliz dış politikasında belirgin bir unsur haline geldiği dönemdir¹⁸¹.

Dolayısıyla yapılan değişiklikler, esas olarak, tüm yurttaşlar arasında hukuki eşitliğin sağlanması, özel mülkiyet hakkının tanınması, devlet topraklarının özel kişilere devredilmesi, ceza ve ticaret yasalarının yeniden düzenlenmesi, ekonomik ilişkilerin Avrupa usullerine göre ayarlanması ve liberal ekonomik politikanın kabul edilmesi olarak özetlenebilir¹⁸². Memurların Sultan'ın memurları değil, toplumun memurları haline getirilmesi gereği de İngiliz bürokrasi anlayışının Tanzimat felsefesine dercedilen yaklaşımlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ferman, her şeyden önce Avrupâî bir devlet anlayışı taşımaktadır. Bundan sonra bütün kanunlarda, bütün hükümet icraatlarında "her sınıf ve tebaanın müsavattı" değişmez bir esas sayılmıştır¹⁸³. Bu ilke, Osmanlılık siyasetine temel teşkil ederek, bütün Tanzimat devri boyunca en başat bir role sahip olmuştur. Tanzimat Fermanından sonra 1840'ta yayımlanan Ceza Kanunnamesi mukaddimesinde de bu müsavat esası teyit edilmekte ve "*ber*

¹⁸⁰ Sander, **Anka'nın yükselişi ve düşüşü**, s. 201

¹⁸¹ Bailey, **a.g.m.**, s.256-257

¹⁸² Sander, **a.g.e.**, s.201

¹⁸³ Halil İncalcık, "Tanzimat Nedir?", **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoeix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 29

muktezayı hürriyeti şer'îye huzuru şer' ve kanunda ve mecaddı hukukiyede herkesin yeksan ve seyyan olması umuru tabiyedendir" denilmektedir¹⁸⁴.

Tanzimat fermanının belki de en şaşırtıcı özelliği, bu fermanın bir halk hareketi sonucunda ortaya çıkmayıp, bizzat Sultan'ın kendi iradesi ile yayımlanmış olmasıdır. Sultan tarafından daha ziyade batılı ülkelere mesaj vermek ve deyim yerindeyse hoş görünmek kaygısıyla tek taraflı olarak bazı temel haklar tanınmış oluyordu. Tanzimatın bu "hoş görünme" amacının sonucu; Avrupa'nın büyük devletlerinin zaman içinde Osmanlı devletinin iç işlerine müdahalesine imkân sağlamak olmuştur¹⁸⁵.

Bununla beraber, Tanzimat fermanı, devletin üst yönetiminin, birtakım sorunların farkında olduğunu ve çözüm arayışına giriştiğini göstermesi bakımından önemli bir belgedir. Devlet idaresindeki ve toplumdaki çürümeyi ortadan kaldırmak için önemli sayılabilecek bir girişim olarak nitelendirilebilir. Ferman ile Avrupa'nın bazı üstün yönleri kabul edilmektedir. Önce bazı tekniklerin, sonra da bazı kurumların örnek alınması öngörülmüyordu. Bundan sonra, 1843 yılında geniş bir askeri yapılanmaya gidilmiştir¹⁸⁶.

4.2.2. Tanzimat Fermanı ve Osmanlı Dış Politikası

Tanzimat fermanının yayımlanması, Avrupa devletlerince memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere, özellikle Osmanlı'nın Rusya'ya karşı dengeleyici bir unsur olması düşüncesiyle fermanın yayımlanmasını memnuniyetle karşılamıştır. Ferman'ın Müslümanlarla Hristiyanları eşit hale getirmesi ile Rusya'nın dindaşları ve ırkdaşları Ortodoks Slavları koruma bahanesiyle Türkiye'nin iç işlerine karışmasının son bulacağını ummaktaydı. Böylece, onların hesaplarına göre Rusya'nın Ortadoğu'daki nüfuzunun

¹⁸⁴ İnalçık, **a.g.m.**, s. 29

¹⁸⁵ Sander, **a.g.e.**, s.203

¹⁸⁶ Sander, **a.g.e.**, s. 203

zayıflaması, İngiltere'nin Türkiye'de etkili olmasına yol açacaktı¹⁸⁷. Fransız basını da Tanzimat fermanını olumlu karşılamış, insan hakları beyannamesinin bir benzeri olduğu ifade edilmiştir¹⁸⁸.

Avusturya ise, fermanın padişahın yetkilerini kısıtlayıcı yönünü görüp, bunun kendi ülkesinde de yankı bulabileceğinden endişe ederek fermana temkinli yaklaşmıştır. Rusya ise, fermanın İngiltere ve Fransa etkisiyle Osmanlı'ya zorla yazdırılmış olduğunu savunarak şiddetle karşı çıktı. Bunun temel sebebi, Osmanlı üzerindeki İngiliz ve Fransız etkisinin artmasından duyduğu endişe olmalıdır. Bu fermanın, Hristiyan tebaaya da Müslüman tebaa ile eşit haklar sağlaması nedeniyle, Rusya'nın Balkanlardaki Ortodoks halk üzerindeki etkisini azaltacağı değerlendirildiğinden, Rusya, fermanın kendisi açısından tehlikeli olduğunu düşünmüştür.

4. 3. TANZİMAT SONRASINDA OSMANLI DIŞ POLİTİKASINI YÖNLENDİREN UNSURLAR

Tanzimat fermanı, Osmanlı içindeki tüm tebaanın, yönetim tarafından eşit olarak değerlendirileceğine dair bir tek taraflı bildirim olmakla beraber, fermanın Osmanlı içinde yarattığı etki kadar, dışarıda yarattığı etki de oldukça büyük olmuştur. Avrupa'lı güçlerin fermana verdikleri tepki, Osmanlıların diplomasiyi yürütme biçimlerine ve dış politika önceliklerine de etkide bulunmuştur. Bu bölümde, Osmanlı dış politikasının Tanzimat sonrasında temel aldığı öncelikler incelenecektir.

¹⁸⁷ Novıçev, **a.g.m.**, s.261

¹⁸⁸ Novıçev, **a.g.m.**, s.262

4.3.1. İmparatorluğun Varlığının Korunması

Osmanlı devlet adamlarının ve diplomatlarının politikalarına yön veren en önemli etken, doğal olarak imparatorluğun korunması olmuştur. Beş defa Hariciye Nâzırlığı yapmış olan Fuad Paşa, bütün Osmanlı elçilerine göndermiş olduğu talimatlarda, “bir hükümetin ilk ve en önemli görevinin kendi devletinin güvenliğini gözetmek” olduğunu vurgulamıştır¹⁸⁹. Gerçekte, bu görevlilerin çabalarının büyük bölümü, Osmanlı topraklarının kaybedilmesinin önlenmesi ya da devletin toprakları üzerindeki hükümlanlık haklarının gerek azınlıklar gerekse Avrupalı güçler tarafından elinden alınmasını önlemeye dönük mücadeleyle yakından ilgilidir¹⁹⁰.

4.3.2. İslâmî Paradigmaya Yapılan Atfın Azalması

Osmanlı devleti, dini kurallara göre idare edilen bir devlet görünümünde olsa da, dini ne olursa olsun, insanların eşit dini haklara sahip olduğu bir devlettir. Bu kapsamda, herhangi bir dine mensup olan bir kişinin ibadet özgürlüğü, herhangi bir müslümandan daha az değildir. Burada, Osmanlı devletinin şariat devleti olduğuna dair iddianın da doğruluğu tartışmalı hale gelmektedir. Şüphesiz, Osmanlı devlet ve toplumunun lâik devlet veya lâik toplum olarak adlandırılması mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi; toplumun resmen dinî mensubiyet esasına dayanan *milllet* adı verilen gruplara bölünmesi, vergilerin bu esasa göre tarh ve tevzii, yargı düzeninin ve eğitimin bu anlayış içinde dinî cemaat liderleri tarafından örgütlenip yürütülmesidir¹⁹¹. Osmanlı idaresi için, Ortaylı'nın ifadesiyle “devlet ve toplum hayatının temel kurum ve ilişkilerini şer’i mevzuattan çok örfî kanunlarla düzenlemeyi tercih eden” bir yapı olduğunu ifade etmek daha yerinde olacaktır.

¹⁸⁹ Davison, **a.g.e.**, s.208. Davison, bu makalesinde temel kaynak olarak İstanbul’da bulunan Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Dairesi’ndeki belgeleri kullanmıştır.

¹⁹⁰ Davison, **a.g.e.**, s.208.

¹⁹¹ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s. 201

Tanzimat döneminde de devletin dış ilişkilerinde temel dayanak olarak İslâm'a oldukça az vurgu yapılmıştır. Tanzimat öncesinde bu vurgunun daha çok yapıldığı görülmektedir. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden birisi olarak İslâmî paradigmaya yapılan atfın azalması ifade edilebilir¹⁹². Osmanlı diplomatlarının kullandıkları bir argüman olmaktan çıkma yoluna girdiği tespit edilir. Bunun yerine Osmanlı tebaasının eşitliğine daha çok vurgu yapılmaya başlanmıştır.

Bu dönüşüme örnek vermek gerekirse¹⁹³; 1856 Kırım savaşı sırasında Paris'teki Osmanlı büyükelçisi Mehmed Cemil Paşa, Sultan Abdülmecid'den "Müslümanların İmparatoru" yerine "tüm tebaaya eşit uzaklıktaki Sultan" diye bahsetmiştir. Mehmed Cemil Paşa, bunun "Osmanlıların İmparatoru" veya "Türkiye'nin İmparatoru" olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmektedir. İslâmî anlayışın diplomasiye yansımaları, Osmanlı devletinin Tanzimat sonrasında Avrupa'ya vermek istediği görüntü olarak tecelli etmektedir. Bu ise; devletin, tüm tebaaya eşit muamele eden bir devlet olduğu, ancak şüphesiz Müslümanların en önemli grup olduğu görüntüsüdür. Nitekim 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Teselya ve Yenişehir'in Yunanistan'a bırakılması teklif edildiğinde Osmanlı diplomatları bölgede Müslüman nüfusun yoğun olarak bulunması nedeniyle Müslüman kamuoyunun bunu kabul etmeyeceğini ileri sürmüştür¹⁹⁴.

4.3.3. Avrupa Devleti Vurgusu

Osmanlıların, Tanzimat sonrasında izledikleri önemli bir politika da, Osmanlı'nın bir Avrupa Devleti olduğunun Avrupa'ya da benimsetilmesi politikasıdır. 1815 Viyana Kongresi sonucunda oluşturulan Avrupa Ahengi sisteminin içinde yer almaması ve bundan sonra Avrupalı devletlerin Avrupa'nın kaderini belirlemek için toplandıkları konferansların hiçbirisine

¹⁹² Davison, a.g.m., s.209

¹⁹³ Davison, a.g.m., s.209

davet edilmemesi, Osmanlı'nın bu politikanın üzerine gitmesine neden olmuştur. Nitekim Tanzimat'tan hemen sonra, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyanının bastırılması için oluşturulan birliğin bir sonucu olarak Londra Boğazlar Sözleşmesine imzacı olarak katılmıştır. Daha sonrasındaki Kırım Savaşı'nı bitiren 1856 Paris Konferansı'nda da diğer Avrupa'lı güçlerle beraber temsil edilmiştir. Kongrede imzalanan Barış Antlaşması sonucunda Bâb-ı Âlî, Avrupa kamu hukukunun ve Avrupa Ahengi'nin içine dâhil edilmiştir.

4.3.4. Milliyetçilik Akımlarına Karşı Hassasiyet

Osmanlı İmparatorluğu için diğer bir öncelik, aslında yukarıda ifade edilen ilk öncelikle de doğrudan bağlantılı olarak, milliyetçilik akımlarının ve self determinasyon anlayışının imparatorluklara zarar vermesinin engellenmesi için gerekli desteği vermek olarak belirlemiştir. İmparatorluk olmanın doğası gereği Osmanlı devleti, çok uluslu bir yapıya sahipti. Bu nedenle Avrupa'da ortaya çıkacak bir milliyetçilik akımının, kendi mevcudiyetini de temelinden sarsacağına farkındaydı. Fransız ihtilalinin hareketlendirdiği milliyetçilik akımlarının sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik akımları sonucunda isyan eden ilk toplum Sırplardır (1804). Milliyetçilik akımının imparatorluklar üzerindeki yıkıcı etkisine ilişkin bir diğer deneyim de 1821-1829 arasında Yunan isyanı ile yaşanmıştır. Sonuçta Osmanlı topraklarının bir bölümü bu isyan sonucunda kaybedilmiştir.

¹⁹⁴ Davison, **a.g.m.**, s.209

4.3.5. Antlaşmalara Bağlılık

Osmanlı devleti, antlaşmalara bağlılık konusunu da dış politikasında temel ilkelerden birisi olarak benimsemiştir. Bu ilke, çöküş sürecinde Osmanlı Devletinin, uluslararası müzakerelerde en önemli dayanağı olacaktır. Diğer taraftan, çeşitli anlaşmalarda da Osmanlı diplomasisinin tezlerini dayandırabilmesi için bu tutarlı yolu izlemiş olduğu görülmektedir.

4.3.6. İç İşlerine Müdahale Ettirmeme

Diğer taraftan, Osmanlı devletinin dış politikasında benimsediği temel ilkelerden, özellikle Tanzimat dönemi ve sonrasında en önemli politika haline gelen, diğer devletlerin Osmanlı devletinin iç işlerine karıştırılmaması ilkesidir. Paris Antlaşmasının 9'uncu maddesi, 1856 Hatt-ı hümayûn'unun diğer devletlere de bildirilmesi, adı geçen devletlerin ister tek tek, ister toplu halde Majeste Sultan'ın kendi tebaası ile olan ilişkilerine ya da içişlerindeki yönetim şekline müdahale hakkını tanımayacağını belirtmektedir¹⁹⁵. Bilindiği gibi, özellikle de iç isyanların artmasından sonra ve Osmanlı tebaasının meselelerinin diğer devletler tarafından da bir anlamda "kaşındığı" dönemlerde, Avrupalı devletler, muhtelif bahanelerle Osmanlı devletinin iç işlerine de müdahale etmişlerdir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin kendi içindeki azınlıklarıyla olan ilişkileri, uluslararası anlaşmalara konu edilmiş ve Avrupalı devletler, kendi dinlerinden olan etnik gruplar için çeşitli ayrıcalıklar talep etmiş, çoğunda da muvaffak olmuşlardır. Bu nedenle, iç işlerine karıştırmama ilkesi, çok başarılı olarak yürütülememiş olsa da, Osmanlı devleti için hayati öneme sahiptir. Bununla beraber, imparatorluğun sonunu getiren olaylar zinciri de, esasen, Avrupalı devletlerin kendilerinden gördükleri azınlıkları kışkırtmaları ve onlar için hak talep etmeleri ve almaları ile başlamıştır.

¹⁹⁵ Davison, **a.g.m.**, s. 212

Esasında, Osmanlı dış politikasının temelini oluşturduğu ifade edilen bu ilkeler, Avrupa devletleri tarafından da bilinen ilkelerdir. Bununla beraber, Avrupalı devletlerden hiçbirisinin, birbirinin toprak bütünlüğüne müdahale etmeme, iç işlerine müdahale etmeme, anlaşmalara riayet etme, uluslararası hukukun üstünlüğünü kabul etme ilkelerine uygun davrandığını söylemek de mümkün değildir¹⁹⁶. Diğer taraftan, Osmanlı devlet adamlarının, Avrupalı muadilleri ile aynı dilden konuşmaya başladıklarını ve Osmanlı diplomasisinin modernleşme yolunda ilerlediğini de müşahade ediyoruz.

¹⁹⁶ Davison, **a.g.m.**, s. 213

SONUÇ

Modern diplomasi, yalnızca Osmanlılar için değil, Avrupa için de Ortaçağdan sonra geliştirilen kurumlara oluşturulmuş bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da meydana gelen savaşların yıkıcılığı, esasen çok zayıf ve küçük olan İtalyan şehir devletlerinin hayatta kalabilmek amacıyla kendilerine destek olacak bir büyük güce dayanmak amacıyla geliştirdikleri diplomasi yöntemlerinin büyük devletler tarafından da denenmesi ve uygulanmasını ortaya çıkarmıştır. Böylece Avrupa'nın büyük güçleri, birbirleriyle münasebetlerinde savaşlardan önce diplomatik ilişkilerle sorunları çözme yoluna gitmiş, bu durum, Avrupa'nın bugün gerçekleştirmekte olduğu siyasal bütünleşme çabalarının da aslında ilk adımını oluşturmuştur. Kongreler yoluyla yürütülen diplomatik faaliyetler de, önceleri bir savaş sona erdirmek veya iki tarafı uzlaştırmak amacını taşımaktayken, sonradan, herhangi bir savaş olmadan da kongreler toplanmış ve bu kongrelerde Avrupa ile yakın coğrafyasının kaderini ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Bu kültürün, yıkıcı savaşları kısa vadede kesin olarak önlediğini söylemek mümkün olmasa da, uzun vadede, Avrupa'nın mevcut siyasal ve ekonomik birliğinin ilk adımlarının kongreler diplomasisi ile atıldığını söylemek mümkündür.

Avrupa'nın güçlü devletleri, 17. yy. ve sonrasında kongreler diplomasisi ile verdikleri önemli kararları, bugün kurumsallaşmasını tamamlamış bir Avrupa Birliği ile ilerleterek devam ettirmekteler. Avrupa Birliği projesi, diplomasi çerçevesinden bakıldığında, tarihsel süreç içinde gelişen diplomatik ilişki mekanizmasının aslında en gelişmişidir. Birliğin başkenti olan Brüksel, Avrupa'nın diplomatik merkezi konumuna gelmiş durumdadır. Brüksel'de Avrupa Birliği Komisyonunda ve diğer AB Kurumlarında görev yapan en üst düzey yetkiliden, en alt düzeydeki memura kadar herkes, diplomatik bir görev yapmaktadır. AB Komisyonu toplantılarının her birinde, birçok devleti yakından ilgilendiren, hatta ortak politika alanında 27 AB üyesi ülkenin iç düzenlemelerine doğrudan müdahale

eden kararlar ¹⁹⁷ alınmakta ve bir hukuk düzeni içinde bu kararlar ilgili devletlerce aynen uygulanmaktadır. Uzlaşma mekanizmaları gelişmiş, karar alma süreçlerinde zaman zaman üst düzeye gerek dahi bulunmayacak bir sistem ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği resmî gazetesinde yayımlanan her mevzuat, esasında birer uluslar arası antlaşma niteliğindeki belgelerdir. Bu işleyiş, kurumsal bir yapıda, 27 ülkenin ortak iradesi olarak, ancak sanki tek bir devlet tarafından işletiliyor gibi yürütülen bir bürokratik düzende devam etmektedir. Bu durumda diplomasi, Avrupa içinde günlük hayatın bir parçası haline gelmiş durumdadır.

Osmanlı devleti açısından ise, modernleşme çabalarının ve diplomasideki gelişmelerin, Avrupa için çizilen tablo kadar parlak bir sonucunun olduğunu söylemek mümkün değildir. Belki bunun sebebi, diplomatik kurumların gelişim sürecinin, Osmanlı devletinin çöküş süreci ile aynı zamana tesadüf etmesi olarak açıklanabilir. Şüphesiz diplomasi alanındaki modernleşme çalışmalarının amacı, Osmanlı devletinin yıkılış sürecini hızlandırmak olamaz. Diplomasi alanının dışındaki Osmanlı modernleşmesi de Osmanlı devletini ortadan kaldırmak amacını gütmüş değildir. Modernleşme, belki geç kalınmış bir toparlanma çabası olmuş, belki de Osmanlı devletinin çöküş süreci, ne kadar erken yapılırsa yapılsın, kurumsal dönüşümle engellenemeyecek bir kader olmuştur. Bu sonuçların hiçbirisi, modernleşme çabalarının "boş çabalar" olduğunu iddia etmek için yeterli veri teşkil etmez.

Osmanlı devleti, diplomasi alanındaki dönüşümünü Avrupa'dan daha geç bir zamanda gerçekleştirmiştir. Bundaki gecikmenin eleştirilmesinin doğruluğu da esasında ayrıca tartışılabilir. Toplumlar, ihtiyaç duydukları alanda modernleşmeyi isterler ve tercih ederler. Her dönüşüm bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Herhangi bir gereklilik yokken toplumu ve kurumları bir

¹⁹⁷ Bu kapsamda özellikle, AB Tüzüklerinin (regulations), yürürlüğe girdiği andan itibaren tüm üye ülkelerde doğrudan uygulanabilen dolayısıyla herhangi bir iç mevzuata aktarma prosedürü gerektirmeyen bir mevzuat türü olarak olmaları nedeniyle oldukça önemli bir yeri vardır. Diğer bir mevzuat türü olan direktiflerde ise ulaşılmak istenilen amaç tanımlanmakta, ancak bu amaca ulaşmak için kullanılacak yöntemler üye ülkelere bırakılmaktadır.

dönüşüme zorlamak, dönüşümden beklenen etkiyi doğurmayabileceği gibi, ters bir etkinin ortaya çıkmasına da sebep olabilir. Osmanlı devleti neden diplomatik işleyişte Avrupa'nın gerisinde kalmış ve kurumlarını eş zamanlı olarak dönüştürmemiştir sorusunun cevabı, aslında bu çalışmanın çeşitli safhalarında açıkça cevaplanmıştır; Osmanlı devleti yükselme döneminde böyle bir dönüşüme ihtiyaç duymamıştır. Güçlü olduğu dönemlerde herhangi bir devletle ittifak kurma ihtiyacı hissetmemiş, kendini diğer devletlerle eşit olarak görmesi için de bir sebep olmamıştır. Fetihler, fethedilen toprakların yöneticilerinden ziyade, orada yerleşik halkın ikna edilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Diğer devletlerle anlaşma yapması için tek sebep, bir savaşı sona erdirmek olmuştur. Bunun dışındaki anlaşmalar da uluslar arası ilişkiler alanında bugünkü uluslar arası hukuk anlamında anlaşmalar olmayıp, bazı ülkelere "lûtfedilen" haklar ve ayrıcalıklar olmuştur. Burada da yine bir eşitlik söz konusu olmayıp, "lûtfeden" ve "bahşedilen" taraflar bulunmaktadır.

Osmanlı'nın diğer devletlerle eşit olarak masaya oturmasının zamanı, 1699 yılındaki Karlofça Antlaşmaları ile olmuştur. Bundan sonra Osmanlı, Avrupa diplomasisi ile tanışmıştır. Bundan sonra da dış politikanın yürütülmesinde farklı araçlar kullanılmaya başlanmış ve dönüşüm yaşanmıştır. Ancak çöküş sürecine giren İmparatorluk, bu kurumu da yeterince işletememiş, diplomat olarak görevlendirilen kimselerden ilk aşamada yeterince verim alınamamıştır. Diğer taraftan, fetheden bir imparatorluk olmaya alışmış olan Osmanlı'da Müslüman halk, fethedilen topraklarda konuşulan dilleri öğrenmeye ihtiyaç duymamış, bu nedenle diplomasi ve tercüme işleri, Hristiyan tebaaya bırakılmıştır. Bu durum, çöküş sürecinde İmparatorluk merkezine doğru bilgi akışının sağlanmasını zaman zaman engellemiş, sonuç olarak, diplomasiinin en temel unsurlarından birisi olan haber akışı yeterince sağlanamamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, çöküş sürecinde bir imparatorluk olarak Osmanlı devleti, diplomasiinin araçlarını yeterince kullanabilmiştir. Uluslararası konferanslara katılmış, çok taraflı anlaşmalara imza atmış, müzakere etmiş, konferanslarda ülkeler

bazında kulis faaliyetleri yürütmüş, pazarlıklar yapmış, daimi temsilciler göndermiş, büyükelçiliklerin yerine getirmesi gereken protokol işlerini de layıkıyla yerine getirmiştir.

Osmanlı modernleşmesi, İmparatorluğun çöküşünü durdurmamıştır. Modernleşen diplomasi ve kullanılan yeni diplomatik yöntemler, konferanslarda Osmanlı devletinin ihtiyacı olan şartları uluslar arası camiaya kabul ettirememiştir. Diğer taraftan, toplumsal ve kurumsal modernleşmenin tek başına bir İmparatorluğu çöküşten kurtarmasının mümkün olmadığı da mâlûmdur. Diplomatik yöntemler, ne derecede etkin bir şekilde kullanılırsa kullanılsın, iç isyanlar ile dahi mücadele edemeyecek kadar zayıf düşmüş bir orduya sahip olan, kurumları artık işlemez hale gelmiş ve çürümüşlüğü had safhada olan bir İmparatorluğun, müzakereler yürüterek avantaj sağlayamayacağı da çok açıktır.

Esasında devletin iç meseleleri olan Mısır meselesi, Yunan meselesi gibi meseleleri, dış müdahaleler ile çözüme kavuşturulan, Cezayir işgal edildiğinde işgalci devleti kınamaktan öte bir hareket yapamayacak olan imparatorluğun çöküşünü diplomatik başarısızlıklara bağlamak da her şeyden önce diplomasi kurumuna haksızlık olacaktır. Devlet idaresini bir bütün olarak ele almak ve diplomasiyi de bu bütünün bir parçası olarak değerlendirmek lâzımdır.

KAYNAKÇA

- ABOU-EL-HAJ, Rifa'at A.; "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 87, No. 4, American Oriental Society, 1967, s. 498-512
- ABOU-EL-HAJ, Rifaat A.; "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 89, No. 3, 1969, s. 467-475
- ACUN, Fatma; "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı) 1999, s.155-167
- AKSUN, Ziya Nur; **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yay. İstanbul, 1994, Cilt 3
- AKŞİN, Sina; "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devletinin Uluslar arası Durumu", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 s. 5-12
- AKYILDIZ, Ali; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Bürokratik Reform**, İstanbul, İz Yayınları, 1993
- ALTINDAĞ, Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831 – 1841**, TTK Yayınları, Ankara, 1945
- ALTUĞ, Uğur; "1740-1755 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre Osmanlı – Avusturya Münasebetleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2002
- ANDIÇ, Fuat ve Süphan; **Sadrazam Âlî Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, Eren Yayınevi, İstanbul, 2000

ARMAOĞLU, Fahir; **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 111

BAILEY, Edgar; “Palmerston ve Osmanlı Reformu”, Çev. Yasemin Avcı, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 217-257.

BALCI, Sezai; “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2008,27(44):77-98

BAYKARA, Tuncer; “Mustafa Reşit Paşa'nın Medeniyet Anlayışı”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 s. 49-52

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2008

DAVİSON, Roderic; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Çev. Hayrettin Pınar, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 207-216

EMECEN, Feridun M.; “Osmanlı Devletinin Batı Politikası (14. ve 16. Yüzyıllar)”, **Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi – 2**, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.9-27

ENGELHARDT; **Tanzimat**, Çev: Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976

FİNDLEY, Carter; **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform (1789-1922)**, Çev: L. Boyacı-İ. Akyol. İstanbul, İz Yayınları, 1994

GALİP, Mehmet; **Geçen asırda devlet adamlarımız** – Haz. Fahri Çetin Derin, 1. Cilt, Ali Rıza, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977

GİRGİN, Kemal; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Ankara, 1994

GOFFMAN, Danel; **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, çev. Ülkün Tansel, Kitapyayınevi, İstanbul, 2004

GÖYÜNÇ, Nejat; "Tanzimat'a Yöneltilen Eleştiriler", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 s. 105-111

GÜNDOĞDU, Abdullah; "Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilân Sorunu (1591-1594)", **Kök Araştırmalar Osmanlı Özel Sayısı**, 2000, s. 25-30

GÜRSOY ALTUNİŞ, Belkis; "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", **Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006,(36):139-165

HALE, William; **Türk Dış Politikası 1774 – 2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003

HAMADEH, Shirine; "Ottoman Expressions of Early Modernity and the "Inevitable" Question of Westernization", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Vol. 63, No. 1, , Mart 2004, s. 32-51,

HAMŞİOĞLU, Oğuz; "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihî Enstitüsü, Ankara, 2006

HUREWITZ, J.C.; "Ottoman Diplomacy and The European State System", **The Middle East Journal**, 1961

İNALCIK, Halil; "Tanzimat Nedir?", **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 13-37

- İNALCIK, Halil; “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları” Yay. İsmail Soysal,
Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara: Türk Tarih
 Kurumu Basımevi, 1999, s.XIV,XV,XVI JENSEN, De Lamar; “French
 Diplomacy and the Wars of Religion”, **The Sixteenth Century
 Journal**, Vol. 5, No. 2, 1974, s. 23-46
- İNALCIK, Halil; “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları”, Yay. İsmail Soysal,
Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara: Türk Tarih
 Kurumu Basımevi, 1999,
- İNAN, Kâmrân; **Dış Politika**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Osmanlı Devletinde "Eman" Sistemi”, Yay. İsmail Soysal,
Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara: Türk Tarih
 Kurumu Basımevi, 1999, s.3
- JENSEN, De Lamar; “The Ottoman Turks in Sixteenth Century French
 Diplomacy”, **The Sixteenth Century Journal**, Vol. 16, No. 4, 1985, s.
 451-470
- KARAL, Enver Ziya; “Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği”, **Edebiyat
 Fakültesi Tarih Semineri: XI**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 102, ,
 İstanbul Kenan Basımevi, 1940
- KARAL, Enver Ziya; **Fransa – Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-
 1802)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul, 1938
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı ve Dünya**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000
- KINLI, Onur; **Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi**, İmge Kitabevi,
 Ankara, 2006
- KODAMAN, Bayram; “Mustafa Reşit Paşa’nın Paris Sefirlikleri Esnasında
 Takip Ettiği Genel Politikası”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi
 Semineri**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları,
 Ankara, 1987 s. 71-75

- KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Bilgi Yayınevi 2. Basım İstanbul, 1979
- KURAN, Ercüment; “Karlofça’dan Tanzimat’a Osmanlı Tarihçiliği”, **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, Elazığ, 1990, s. 151-157
- KURAN, Ercüment; “Tanzimat Hareketinin Türk Batılılaşma Tarihinde Yeri”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991, s.141-145
- KURAN, Ercüment; **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Yay. İsmail Soysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.55-59
- LEWIS, Bernard; **What Went Wrong? – Western Impact and Middle Eastern Response** New York, 2002.
- MAKDİSİ, Ussama; “Ottoman Orientalism”, **The American Historical Review**, Vol. 107, No. 3, American Historical Association, 2002, s. 768-796
- MERAY, Seha L.; **Devletler Hukukuna Giriş**, Cilt 2, 2. Basım, Ankara, 1962
- NAFF, Thomas; “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 83, No. 3, 1963, s. 295-315
- NECİPOĞLU, Gülrü; “Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry”, **The Art Bulletin**, Vol. 71, No. 3, College Art Association, 1989, s. 401-427
- NOVİÇEV, A.D.; “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları”, Çev. Durhan Hıdıralı, **Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı Phoneix Yayınevi, Ankara, 2006 s. 259-270

- OCAK, Ahmet Yaşar; “Osmanlı Resmî (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi Meselesi”, **Doğu Batı**, Yıl:7 Sayı: 29 s. 73-83
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Diplomasisi ve Dışışleri Örgütü”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1 İstanbul, 1989. s. 278-279
- ORTAYLI, İlber; **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001
- ORTAYLI, İlber; **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2007
- Oxford Advanced Learner’s Dictionary**, Oxford University Press, 2000, s.352
- Öztuna, YILMAZ; “İslam Devletleri”, **Devletler ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 2 Sayfa 1001-1008 Ankara, 1989
- ÖZTÜRK, Mustafa; “Batılı Devletleri Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19.yy.)”, **Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi – 2**, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 347-383
- PAMUK, Şevket; “Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800”, **Journal of Interdisciplinary History**, The MIT Press, Vol. 35, No. 2, 2004, s. 225-247,
- PINAR, Hayrettin; “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Alî Paşa”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008,(18):1-22
- SANDER, Oral; **Anka’nın Yükselişi ve Çöküşü** (Osmanlı Diplomasisi Tarihi üzerine bir deneme), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 116, 117

SOUCEK, Svat “ Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593” Rev. Gustav Bayerle, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 97, No. 1, 1977, s. 39-41

SOYSAL, İsmail **Fransız İhtilali ve Türk – Fransız Diploması Münasebetleri** Ankara, 1964

SOYSAL, İsmail; “Fransız Devrimi’nin Türk Dış Politikasına Etkileri”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991, s.183-192

STEİN, Mark L.; “Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery” Rev. Palmira Brummett, **The Journal of Military History**, Vol. 60, No. 2, Society for Military History, 1996, s. 367-368

SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya, KACIROĞLU, Murat; “Kemal Tahir’de Doğu-Batı İkilemi ve Batılılaşma Düşüncesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2007, 9(1) s.123-134

ŞAFAK, Nurdan; “Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul 2006

ŞAHİN, Muhammet; “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, **GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 3, 2006, 223-237

TABAKOĞLU, Hüseyin Serdar ; “The Impact Of The French Revolution On The Ottoman-Spanish Relations”, Turkish Studies, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/1, 2008

TUNCER, Hüner , Tuncer, Hadiye; **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnâmeler** Ankara, 1998

TUNCER, Hüner; **“Eski” ve “Yeni” Diplomasi** Ankara: 2002

TUNCER, Hüner; “Viyana Kongresi, "Dogu Sorunu" ve Büyük Güçler (1815-1829)”, Yay. İsmail Soysal, , **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.61,62,63

TUNCER, Hüner; **Osmanlı – Avusturya İlişkileri (1789 – 1853)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008

TURGUT, Mehmet; **Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi ve Batılılaşmadaki Yanlışlıklar**, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1998

UBİCİNİ, M. A.; **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları İstanbul, 1998

UNAT, Faik Reşit; **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri** Ankara, 1968

UYGUNLAR, Alkım; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Diplomasi ve Murahhaslık Kurumu”, **Yüksek Lisans Tezi**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bölümü, Eskişehir, Ocak 2007

ÜNAL, Sevim; “Tanzimat Döneminde Dış Politika”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1991, s.203-210

WEİKER, Walter F.; “The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 13, No. 3, Special Issue on Organizations and Social Development, Johnson Graduate School of Management, Cornell University Aralık, 1968, s. 451-470

YALÇINKAYA, Mehmet Aleaddin; “Osmanlı Devletinin Batı Politikası- Zitvatoruk’tan Küçük Kaynarca’ya (1606 – 1774)”, **Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi – 2**, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.27-83

YALÇINKAYA, Mehmet Aleaddin; “Osmanlı Devletinin Batı Politikası- Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a (1774 – 1839)”, **Türk Dış Politikası – Osmanlı Dönemi** – 2, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83-137

Yeni Türk Ansiklopedisi (İstanbul: 1985)

YÜCEL, Yaşar; **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri** (açış konuşması), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 s. I-IV

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

EL, Banu; “Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu”

<http://www.geocities.com/begunay/V6.htm>, Erişim tarihi: 7/05/2005

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=Diplomasi&ayn=tam>, Erişim tarihi: 15/03/2010

ÖZET

ERDEM, Ahmet Yavuzhan. Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

“Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi” başlıklı bu tezde, öncelikle modernleşmenin kavramsal ve tarihsel gelişimi ve Osmanlı modernleşmesi genel olarak tartışılmıştır. Daha sonra diplomasi kavramı ve diplomasinin tarihsel süreci ile Avrupa’da diplomasinin gelişimi detaylı olarak incelenmiştir. Bu çerçevede Avrupa’da *Ad hoc* diplomasiden sürekli diplomasiye geçiş süreci değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş, yükselme, duraklama ve çöküş dönemlerindeki dış politikası ile dış politikayı yürütürken kullandığı yöntem tahlil edilmiştir. Osmanlı diplomasisinin kurumsal yapısı, Tanzimat döneminde diplomasi yöntemlerinde ortaya çıkan değişimler ve Tanzimat dönemi Osmanlı dış politikasını önemli ölçüde etkileyen olaylar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

1. Diplomasi
2. Tanzimat
3. Osmanlı dış politikası
4. Osmanlı modernleşmesi

ABSTRACT

ERDEM, Ahmet Yavuzhan. Ottoman Diplomacy in Tanzimat Era, Master Thesis, Ankara, 2010

In this dissertation, titled “Ottoman Diplomacy in Tanzimat Era”, firstly conceptual and historical development of modernization and Ottoman modernization were considered and discussed generally. Later, the term of diplomacy and historical process of diplomacy are examined in details, with the development of diplomacy in Europe. The transition process from *Ad hoc* diplomacy to permanent diplomacy is evaluated in this perspective.

Furthermore, foreign policy of the Ottoman Empire during its rise, growth, stagnation and dissolution periods, and methods of conducting this policy were examined in this thesis. The institutional structures, changes in diplomacy methods in Tanzimat era and situations which have prominent effects on the Ottoman foreign policy were discussed.

Key Words:

1. Diplomacy
2. Tanzimat
3. Ottoman foreign policy
4. Ottoman modernization